iPropeller

RESOC MIDDEN-WEST-VLAANDEREN

EINDRAPPORT

EEN TOEKOMSTVISIE ANNO 2030 VOOR DE SOCIALE ECONOMIE IN MIDDEN-WEST-VLAANDEREN

2018-2019

Inhoudstafel

Samenvatting *3*

1. Inleiding *4*

2. Een vernieuwde regionale ambitie en toekomstvisie voor de sociale economie *5*

2.1 Een vernieuwde regionale ambitie voor de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen **5**

2.2 De toekomstvisie voor de sociale economie anno 2030 in Midden-West-Vlaanderen **5**

3. Situering van de opdracht *6*

3.1 Analysetraject **7**

3.2 Onderzoekstraject **7**

3.3 Synthese en redactie **8**

4. Analysetraject *9*

4.1 Inleiding **9**

4.2 Cijfermatig onderzoek **9**

(Reguliere) economische context 9
Arbeidsmarkt & integratie kansengroepen 10
'Sociale' economie 14
Financiën & ondersteuning 16
Conclusie 19

4.3 Trendmatig onderzoek **20**

Demografische en socio-culturele verschuivingen 20
Technologische transformatie & digitalisering 21
Verduurzaming, MVO & *impact investing* 21
Onderlinge verhouding regulier stelsel en 'sociale' economie 22
Evolutie inzake beleid & invloed recente ontwikkelingen 23

4.4 Kwalitatieve interviews met sleutelpersonen **23**

4.5 Impact van de stuwende krachten op de regio Midden-West-Vlaanderen **25**

Korte termijn 27
Middellange termijn 27
Lange termijn 28
Buiten beschouwing 28

4.6 De toekomstscenario's anno 2025 en 2030 ..... **29**

Toekomstscenario anno 2025 29
Toekomstscenario anno 2030 31

5. Onderzoekstraject *33*

5.1 Inleiding **33**

5.2 Toekomstvisie voor de sociale economie anno 2030 ..... **33**

5.3 Concrete aanbevelingen anno 2025 ter verwezenlijking van de toekomstvisie 2030 ..... **34**

Strategische werf #1: Maatschappelijk ondernemen en innoveren binnen een ondersteunend kader 35

Strategische werf #2: Communiceren, responsabiliseren en vermarkten 37
Strategische werf #3: Samenwerken en kennis delen 38
Strategische werf #4: Verfijnen van en vernieuwen in financiering 40

5.4 Prioritering concrete aanbevelingen 42
Sociale economie-actoren 42
Beleidsmakers 43

5.5 Bestaande initiatieven uit binnen- of buitenland 43
Sociale economie-actoren 43
Financieringsinstrumenten 44

6. Conclusie 45

Annex 46

Annex 1: De voornaamste bronnen die geraadpleegd werden gedurende het Analysetraject 46

Annex 2: Een beknopte toelichting van de verschillende werkvormen binnen de sociale economie 47

Annex 3: De geïnterviewde sleutelpersonen van 14 verschillende organisaties 48

Annex 4: De interviewverslagen uit het Analysetraject 49

Annex 5: De stuwende krachten die inspelen op de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen 50

SAMENVATTING

Omwille van de bezorgdheid in de regio over de toekomst van de sociale economiebedrijven en de doelgroep werd gedurende een traject van negen maanden samen met de Werkgroep Sociale Economie en de sociale partners toegewerkt naar een gedragen visie voor de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen anno 2030:

"Wij geloven in en bouwen mee aan één dynamische en lokaal verankerde economie die, gedreven door ondernemingszin en innovatie, zowel maatschappelijke als economische meerwaarde genereert voor de regio Midden-West-Vlaanderen en daarbuiten.

Wij stellen het individu centraal en valoriseren de talenten van iedereen. We ontwikkelen en dragen hiertoe een bijzondere expertise uit in 'werkbaar werk', inclusie en welzijn op het werk.

Wij werken samen en bundelen onze krachten over de grenzen van alle sectoren heen."

Deze visie fungeert als leidraad voor een strategie, de marsroute die zal worden gevolgd om de toekomst van de sociale economie in een evoluerend landschap te waarborgen. Om de eigenlijke realisatie van dit overkoepelende toekomstbeeld te bewerkstelligen, werd het doorvertaald in vier strategische werven met concrete aanbevelingen voor sociale economie-actoren en beleidsmakers. Het gaat om volgende strategische werven:

1. Maatschappelijk ondernemen en innoveren binnen een ondersteunend kader: Initiatieven om innovatief en met ondernemingszin daadkrachtig in te blijven spelen op toekomstige uitdagingen binnen een ondersteunend beleidskader dat ademruimte biedt voor experiment
2. Communiceren, responsabiliseren en vermarkten: Initiatieven om de sociale economie en haar meerwaarde kenbaar te maken en een potentiële klant of medewerker te overtuigen van haar sterktes op een kernachtige en heldere manier
3. Samenwerken en kennis delen: Initiatieven om binnen en tussen sectoren en overheden samenwerking waar te maken die het genereren van maatschappelijke en economische meerwaarde ten goede komt
4. Verfijnen van en vernieuwen in financiering: Initiatieven om de financieringsnood van de sociale economie passend in te vullen en nieuwe vormen van financiering toe te laten en te evalueren

Zowel de toekomstvisie als het bijhorend strategisch raamwerk werden gevoed met bevindingen uit het kwalitatief en kwantitatief onderzoek dat uitgevoerd werd in het najaar van 2018 ter aanduiding van de behoeftes en uitdagingen van de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen. Daarbij werd deskresearch vervolledigd door middel van interviews met sleutelpersonen uit 14 verschillende organisaties. Het onderzoek in deze eerste fase bevestigde enerzijds dat de sociale economie in de regio voor een aantal belangrijke uitdagingen staat. Anderzijds, bleek de drang om uitdagingen tot opportuniteiten om te vormen en bereidheid tot vernieuwing groot.

Het resultaat van deze opdracht moet de sociale economie toelaten om vandaag en in de toekomst samen met reguliere actoren, (boven)lokale overheden en ander maatschappelijke actoren op een doeltreffende manier te bouwen aan de inclusieve arbeidsmarkt die het nastreeft. Binnen één economie kan iedereen dan de kans krijgen zich ten volle te ontplooien, met een optimaal financieel en maatschappelijk rendement voor mens en maatschappij.

1. INLEIDING

De sociale economie in de regio Midden-West-Vlaanderen is vandaag bezorgd over de toekomst van sociale economiebedrijven en haar doelgroep:

Zullen sociale economiebedrijven nog voldoende instroom kunnen garanderen om hun opdrachten uit te voeren? Zullen de huidige opdrachten van sociale economiebedrijven nog uitgevoerd kunnen worden door de toekomstige doelgroep-medewerkers? …

Terwijl de sociale economie zoekt naar antwoorden op deze vragen die zich opdringen in een evoluerend landschap, ambieert het nog steeds toe te werken naar een meer inclusieve arbeidsmarkt. Uiteindelijk is er maar één economie, die ook sociaal is.

Het unieke karakter van de sociale economie draait rond de wens om het individu centraal te stellen en te vertrekken vanuit zijn of haar talenten. Door niet het individu te willen kneden naar vaststaand werk, maar wel het werk zelf en daarmee de arbeidsmarkt in zijn geheel toegankelijker te maken, wordt de participatie in de samenleving verhoogd. Het gaat om een investering die zowel economisch als maatschappelijk verantwoord is. Dit komt omdat werk niet alleen leidt tot een beter financieel toekomstperspectief voor mens en maatschappij, maar ook sociaal isolement doorbreekt, voor meer zelfvertrouwen zorgt en een verhoogd gevoel van eigenwaarde opwekt.

In tijden van arbeidskrapte blijft de bestaansreden van de sociale economie overeind. Meer dan ooit hebben kwetsbare groepen als laaggeschoolden, mensen met een arbeidsbeperking of migratieachtergrond het moeilijk om werk te vinden. De sociale economie wil graag oplossingen bieden voor die uitdaging. Echter, daartoe zal het haar eigen positie moeten blijven waarborgen met het oog op de toekomst.

2. EEN VERNIEUWDE REGIONALE AMBITIE EN TOEKOMSTVISIE VOOR DE SOCIALE ECONOMIE

2.1 Een vernieuwde regionale ambitie voor de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen

De presentatie van een nieuwe regionale ambitie m.b.t de sociale economie, en gerelateerde aanbevelingen, komen op een belangrijk moment voor de regio. De sociale economie staat er sterk, heeft een duidelijk meerwaarde en wordt zelfs beschouwd als vooruitstrevend in vergelijking met andere regio's in Vlaanderen. De actoren die er actief zijn durven strategisch nadenken over hun positie in de toekomst en de uitdagingen en opportuniteiten die zich aandienen.

Met het oog op de regionale en federale verkiezingen in mei 2019 is er de ambitie in Midden-West-Vlaanderen (MWVL) om de sociale economie ook in de nieuwe legislatuur op de agenda te plaatsen.

De Dienstverlenende Vereniging Midwest (DVV Midwest) heeft de uitgesproken intentie om de regierol sociale economie van RESOC Midden-West-Vlaanderen over te nemen en ondersteunt het voorgestelde sociaal-economisch programma, The Next Midwest.

2.2 De toekomstvisie voor de sociale economie anno 2030 in Midden-West-Vlaanderen

"Wij geloven in en bouwen mee aan één dynamische en lokaal verankerde economie die, gedreven door ondernemingszin en innovatie, zowel maatschappelijke als economische meerwaarde genereert voor de regio Midden-West-Vlaanderen en daarbuiten.

Wij stellen het individu centraal en valoriseren de talenten van iedereen. We ontwikkelen en dragen hiertoe een bijzondere expertise uit in 'werkbaar werk', inclusie en welzijn op het werk.

Wij werken samen en bundelen onze krachten over de grenzen van alle sectoren heen."

De visie voor de sociale economie draagt de volgende ambities in zich, namelijk:

- Het genereren van maatschappelijk én economische meerwaarde voor de regio Midden-West-Vlaanderen en daarbuiten
- Het centraal stellen van het individu en valoriseren van de talenten van iedereen
- Het bundelen van krachten en samenwerken over de grenzen van sectoren heen

3. SITUERING VAN DE OPDRACHT

RESOC Midden-West-Vlaanderen heeft via de Werkgroep Sociale Economie deze opdracht uitgeschreven die kadert binnen een ruimere visie van de regio om ondernemerschap met een sociale invalshoek te ondersteunen. Het situeert zich binnen het project 'regierol sociale economie'[1] van Vlaams Minister van Sociale Economie Liesbeth Homans en het ESF project 'Samenwerkingsverband Versterkt Socio-economisch Streekbeleid Midwest'[2] en werpt de volgende centrale vraag op:

"*Hoe zorgen we er tegelijk voor dat ieder (potentieel) economisch actief individu ten volle kansen krijgt en benut in een sterk concurrentieel en snel evoluerend economisch landschap?"*

In 2017 kwam, gedurende diverse overlegmomenten met sociale economie-actoren, de bezorgdheid naar voren omtrent de toekomst van de sociale economie. Deze bezorgdheid vindt zijn oorsprong in de vaststelling dat huidige tendensen wegen op de in- en uitstroom van doelgroep-medewerkers, maar ook op de positie van sociale economiebedrijven.

Tegen deze achtergrond wenste de opdrachtgever een begeleidingstraject van acht maanden op te starten om een afdoend antwoord te formuleren op de volgende vragen:

Wat is de behoefte aan 'sociale economie' in de regio Midden-West Vlaanderen in 2030?

Welke doelgroepkenmerken zijn er aanwezig in de regio Midden-West-Vlaanderen in 2030, waarvoor er een zogenaamde behoefte aan sociale economie is?

Welke duurzame vormen of structuren van sociale economie zullen er nodig zijn in onze regio om aan die doelgroepen of noden te voldoen?

Welke niches op de arbeidsmarkt kunnen er in de regio Midden-West-Vlaanderen vervuld worden met deze doelgroep?

Bovenvermelde visie anno 2030 en de nog nader toe te lichten overeenkomstige aanbevelingen anno 2025 voor sociale economie-actoren en beleidsmakers zijn tot stand gekomen in drie fasen, met een opstart, tussentijdse terugkoppelingen en validaties:

- Opstart
- Uitvoeren kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar de situatie van de sociale economie en identificeren van trends - *Analysetraject*
- Organiseren rondetafel met relevante stakeholders om een gedragen visie te formuleren en de overeenkomstige aanbevelingen - *Onderzoekstraject*
- Synthese en redactie - *Opmaak eindrapport*

[1] https://www.socialeeconomie.be/het-lokale-bestuur-als-regisseur
[2] https://www.esf-vlaanderen.be/nl/projectenkaart/samenwerkingsverband-versterkt-socio-economisch-streekbeleid-midwest

Figuur 1: Schematische voorstelling 'Plan van aanpak'

3.1 Analysetraject

Na de officiële opstart van het project in augustus vorig jaar, combineerden we in een eerste fase kwalitatief en kwantitatief onderzoek met het oog op het identificeren van de behoeftes en uitdagingen van de sociale economie in de regio, nu en in de toekomst. De analyse werd uitgevoerd in het najaar van 2018 op basis van de beschikbare data en informatiebronnen (lokaal, provinciaal, regionaal, federaal).[3] De deskresearch werd daarbij vervolledigd door middel van kwalitatieve interviews met sleutelpersonen uit 14 verschillende organisaties actief in of nauw verbonden met de sociale economie. Een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek liet toe om belangrijke trends te identificeren. Die trends werden op hun beurt gebruikt om twee toekomstscenario's uit te werken anno 2025 en 2030.

3.2 Onderzoekstraject

Met behulp van vermelde toekomscenario's formuleerden we in het voorjaar van 2019 samen met de leden van de Werkgroep Sociale Economie en de sociale partners een gedragen en overkoepelende toekomstvisie voor de sociale economie in de regio Midden-West-Vlaanderen anno 2030 (*'de stip op de horizon'*). Om ook concreet toe te werken naar deze visie, identificeerden we bijkomend aanbevelingen op middenlange termijn (2025) gericht aan sociale economie-actoren en (boven)lokale beleidsmakers.

[3] Voor een overzicht van bronnen, zie Annex 1

3.3 Synthese en redactie

De resultaten van de verschillende fasen werden gesynthetiseerd in dit eindrapport dat opgeleverd werd in mei 2019. Het beschrijft op gestructureerde wijze het gevoerde traject en de voornaamste bevindingen met het oog op de formulering van een toekomstvisie anno 2030 voor de sociale economie in de regio Midden-West-Vlaanderen.

4. ANALYSETRAJECT

4.1 Inleiding

Voor het Analysetraject werden een aantal relevante onderzoeksdomeinen geïdentificeerd voor zowel cijfer- als trendmatig onderzoek:

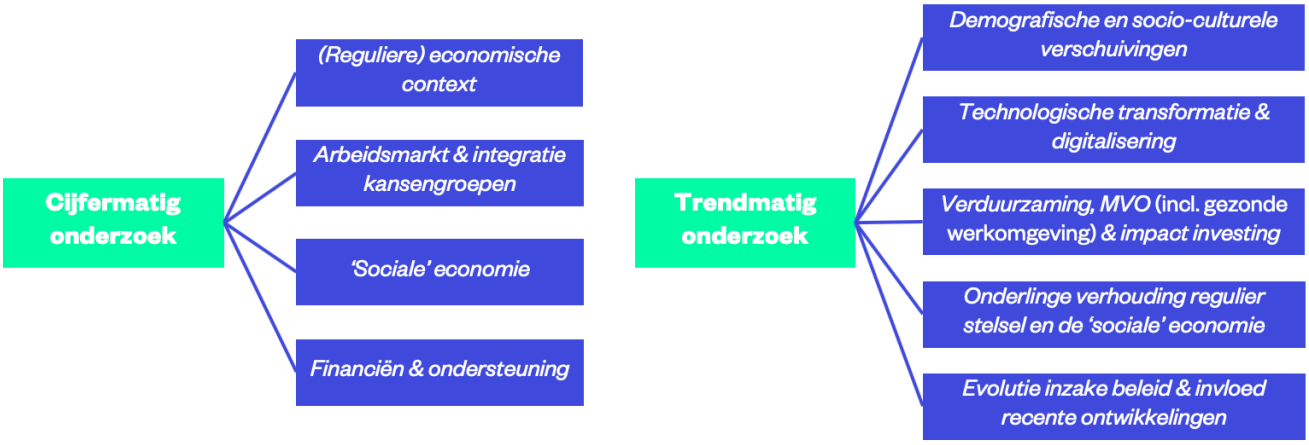

Figuur 2: Overzicht geïdentificeerde onderzoeksdomeinen voor het Analysetraject

Hieronder presenteren we u de voornaamste bevindingen.

4.2 Cijfermatig onderzoek

(Reguliere) economische context

De economie in MWVL staat sterk, groeit gestaag en kent een hoge industrialiseringsgraad. Het concentreert zich in de eerste plaats rond agro-voeding, textiel en kunststoffen.

- Concentratie in MWVL van **agro-voeding** als West-Vlaamse speerpuntindustrie met grootste aandeel in de omzet van de provincie. Verder valt ook een hoge specialisatiegraad op van de **textiel- en kunststoffensector** in de regio.
- Robuust, eerder **traditioneel economisch weefsel** met een sterke industriële basis. De **industrialiseringsgraad** ligt hoger dan in de rest van Vlaanderen, al **daalde het aandeel van de bruto toegevoegde waarde van de industrie** in de periode 2003-2015 van 35,5% naar 26,4%.
- **BBP per inwoner** in de regio MWVL ligt hoger dan het WVL gemiddelde (2015): 37.859 (Brugge: 36.595 – Westhoek: 31.013 – ZWVL: 39.542 – Oostende: 28.291).
- **Nominale economische groei** regio MWVL over de jaren heen:

  2011: 2,5% 2012: 3,3% 2013: 0,1% 2014: 3,5%

Hoewel MWVL nog steeds een zeer ondernemende regio is, blijft het zaak te innoveren en vernieuwen.

- **Oprichtingsratio** in de regio MWVL zit net onder het WVL gemiddelde (2016): 8,03% (Brugge: 9,65% – Westhoek: 8,62% – ZWVL: 8,4% – Oostende: 9,93%).
- **Aantal ondernemingen** in de regio MWVL (2016): 24.380 (Brugge: 26.195 – Westhoek: 20.621 – ZWVL: 25.543 – Oostende: 11.098).
- Terwijl voor 2016 de regio MWVL (8,5 per 1.000 inwoners) minder **handelszaken** kent dan het WVL gemiddelde (9,9), ligt dit aantal nog steeds boven het VL gemiddelde (7,4) – Opm.: aantal detailhandelszaken blijft de laatste jaren constant.
- In MWVL worden minder nieuwe ondernemingen opgericht en ook minder bestaande ondernemingen stopgezet dan in de rest van (W)VL (lagere **vernieuwingsgraad**). Verder kent de regio een goede **netto-groeiratio** (2015): 2,58% (Brugge: 2,21% – Westhoek: 2,33% – ZWVL: 2,79% – Oostende: 2,23%). Minder turbulentie, maar ook minder starters en snelgroeiende ondernemingen. Er worden signalen van stagnering en nood aan vernieuwing aangeduid.

Arbeidsmarkt & integratie kansengroepen

Een efficiënte arbeidsmarkt met een hoge werkzaamheidsgraad en gunstige vervangingsgraad vraagt nog steeds om voldoende aandacht voor een hardnekkige 'restgroep'.

- De **Vlaamse werkloosheid daalt ononderbroken** sinds augustus 2015. Bovendien trekt het dalingsritme aan. De provinciale dalingsritmes variëren van -7,7 % in Vlaams-Brabant tot **-10,1 % in West-Vlaanderen**.
- De regio MWVL kent de **hoogste werkzaamheidsgraad (77,2%)** op beroepsactieve leeftijd (20-64j) van alle Vlaamse regio's en de **laagste werkloosheidsgraad (4,6%)** in VL (2016). Dit heeft ook een zogenaamde **hardnekkige restgroep van werkzoekenden** tot gevolg.
- In augustus 2018 telt Vlaanderen **207.285 Niet-werkende werkzoekenden** (NWWZ) of 20.597 minder dan in augustus 2017. **Aantal werkenden** (15-64j) in MWVL (2016): 111.655 – **Aantal NWWZ** (15-64j) in MWVL (2016): 5.371.
- **Efficiëntste arbeidsmarkt** in België: hoge werkgelegenheidsgraad, lage werkloosheid en een hoge productiviteit.
- De **vervangingsgraad** in de regio MWVL is nog relatief gunstig: aantal 15- tot 24-jarigen > aantal 55- tot 64-jarigen.

Binnen de groep van NWWZ waarvoor tijd de vijand is, verdienen specifieke kwetsbare groepen bijzondere ondersteuning.

- Van de 219.576 Vlaamse NWWZ behoorden in 2014 maar liefst **73% tot minstens één van volgende kansengroepen**: vijftigplussers, allochtonen, personen met een

arbeidshandicap of kortgeschoolden. Bijna de **helft van die groep behoort tot meer dan één kansengroep**.

- **Werkloosheidsduur als indicator voor integratie** op arbeidsmarkt in 2018 (Vlaanderen): 53,6 % kortdurig - 16,5 % langdurig (tussen 1 en 2 jaar) - 29,9 % zeer langdurig (>2j). Regio WVL telt 8.357 WZ die langer dan twee jaar werkloos zijn.
- **Meer mannelijke (108.518 of 52,4 %) dan vrouwelijke werkzoekenden (98.767)** in 2018. De arbeidsmarktkansen van mannen keerden door het verlies van industriële banen terwijl de vrouwen hun kansen zagen stijgen door o.a. de groei van de tertiaire en quartaire sector.
- Internationale studie van Randstad toont aan dat België aantrekkelijker moet worden voor **hooggeschoolde, anderstalige migranten** om **stijging in jobs voor hooggeschoolden** op te vangen. In 2015 kwamen 1.545 van hen in contact met de VDAB, in 2016 waren dat er 1.908.

De FOT-barometer van de Vlaamse overheid brengt de socio-economische positie van vier kansengroepen in beeld waarvan 'lager geschoold' de meeste NWWZ telt.

Kansengroepen in cijfers (2016) - Vlaanderen	PMAH	Geboren buiten EU	Lager geschoold	55+
Aantal personen (20-64j)	567.000	327.000	815.000	862.000
Aandeel in bevolking (20-64j)	14,9%	8,6%	21,4%	22,6%
% diploma HSO	59,7%	56,4%	0%	61,7%
Werkzaamheidsgraad	41,0%	53,0%	50,4%	46,4%
Werkloosheidsgraad	8,3%	16,3%	9,7%	3,3%
Aandeel zelfstandigen	4,8%	6,6%	5,9%	8,9%
Aantal NWWZ	32.700	60.400	104.600	40.900
% totale populatie NWWZ	14,5%	26,9%	46,5%	18,2%
Kans op werk van NWWZ	3,8%	7,4%	6,5%	3,6%
Deelname aan permanente vorming	5%	9,3%	2,7%	4,0%
% beroepsopleiding	15%	25,0%	40,2%	7,5%
% IBO	8,2%	14,1%	30,0%	4,1%

Tabel 1: Kansengroepen in cijfers (2016) – Vlaanderen[4]

[4] Studiedienst WSE

Een jaarlijkse inventarisatie en kwantificering door de POM West-Vlaanderen legt aandachtspunten bloot voor de regio WVL in vergelijking met het Vlaams Gewest. Vier belangrijke kansengroepen worden aangeduid voor de regio.

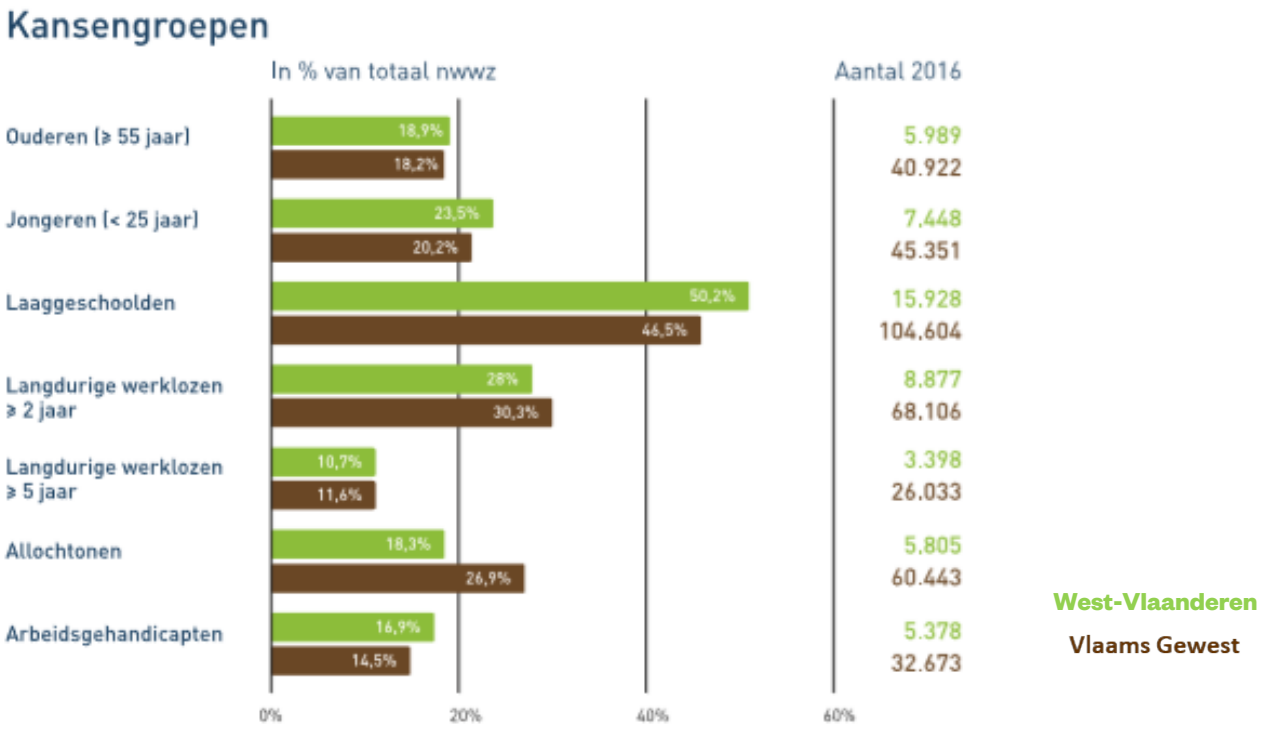

Tabel 2: Kansengroepen (2016) - West-Vlaanderen en Vlaams Gewest[5]

- **Zeven doelgroepen in WVL**: PMAH, allochtonen, langdurig werklozen (≥ 2 of 5 j), laaggeschoolden, ouderen, jongeren.
- **Top 4 kansengroepen regio WVL:**
  1. Laaggeschoolden
  2. Langdurige werklozen (≥2 j)
  3. Jongeren (< 25 j)
  4. Ouderen (≥ 55 j)
- Het percentage **langdurig werklozen ≥2 j (28%)** ligt lager dan het gemiddelde in VL (30,3%).
- **(Slechts) 18,3% van NWWZ van allochtone origine** door geringe aanwezigheid allochtonen (VL: 26,9%).

[5] Afdeling DSA, POM West-Vlaanderen

Voor de regio (M)WVL valt een hoog percentage laaggeschoolden en arbeidsgehandicapten op, maar ook een toename in het aantal personen met vreemde nationaliteit.

- Regio (Midden-)West-Vlaanderen:
  1. **PMAH** – 17,8% of 5.599 van het Vlaamse totaal arbeidsgehandicapten in MWVL (2016); Bijz. focus: Tielt
  2. **Allochtonen** – Personen naar nationaliteit in MWVL (2007 vs. 2017): 1% (2.833) vs. 4% (10.404) vreemde nationaliteit
  3. **Kortgeschoolden** – Aandeel hooggeschoolden 15-64j in WVL (2005 vs. 2015): 25,3% vs. 30,0% hooggeschoolden
  4. **Vijftigplussers** – Aantal werkenden 50-64j in MWVL (2016): 32.024 – Aantal NWWZ: 1.355 – Aantal Niet-beroepsactieven: 15.160
  5. **Jongeren** – 573 jongeren (<25j) geïdentificeerd als NWWZ in de regio MWVL in 2016 (vs. 8.026 in WVL); Bijz. Focus: Roeselare
- Regio Vlaanderen:
  1. **PMAH** – 16,2% of 33.510 van de Vlaamse werkzoekenden zijn arbeidsgehandicapt (2018)
  2. **Allochtonen** – Personen naar nationaliteit (2007 vs. 2017): 5% (330.522) vs. 8% (541.911) vreemde nationaliteit
  3. **Kortgeschoolden** – Scholingsgraad van de bevolking 25-64j (2016): Max. lager secundair (22,6%) – Hoger secundair (39,5%) – Hogescholenonderwijs (20,8%) – Universitair onderwijs (17,1%)
  4. **Vijftigplussers** – Aantal werkenden 50-64j (2016): 845.891 – Aantal NWWZ: 62.288 – Aantal Niet-beroepsactieven: 442.797
  5. **Jongeren** – 18.468 jongeren (<25j) geïdentificeerd als NWWZ in de regio VL in 2016

Factoren zoals laaggeletterdheid en lagere kwaliteit van vervoersnetwerken verkleinen de kansen van werkzoekenden op de arbeidsmarkt.

- Andere kenmerken die invloed uitoefenen op kansen van werkzoekenden op de arbeidsmarkt zijn:
  - **Armoede** – Regio MWVL kent laagste kansarmoede index Kind en Gezin (2015) in WVL: 8,0% (Brugge: 10,0% – Westhoek: 11,5% – ZWVL: 9,8% – Oostende: 18,4%)
  - **Laaggeletterdheid** – **15 % van de volwassenen tussen 16 en 65** jaar in Vlaanderen zijn laaggeletterd. Dit betekent dat meer dan een half miljoen Vlamingen (580.470) met een duidelijk geletterdheidsprobleem kampt
  - **Alleenstaande ouder** – Hogere concentratie eenoudergezinnen in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen in 2016
- Bijkomend speelt ook infrastructuur & mobiliteit in op deze problematiek:

- Het rapport van IDEA Consult concludeert als volgt over de situatie in de regio MWVL[6]:
  - De **bestaande infrastructuur** is nog onvoldoende ingericht op de verschillende vervoersmodi, in het bijzonder de fiets
  - De regio tussen Tielt en Roeselare is **slecht ontsloten door openbaar vervoer**. Meer in het algemeen is er de nood om het **collectief vervoer** te verbeteren en **gedeelde vervoersmodi** te voorzien
  - Er heerst in het algemeen een grote afhankelijkheid van het autovervoer. **Automobiliteit overheerst**, zowel voor recreatief als voor woon-werkverkeer
- Studie van SD Worx toont aan dat **91% van de West-Vlamingen werkt in de eigen provincie** en **82% van al wie in WVL werkt, op minder dan 20km van het werk woont**. Toch geeft maar 2,45% en 13,14% van de West-Vlaamse bedrijven respectievelijk een vergoeding voor wie zich met het openbaar vervoer of de fiets naar het werk verplaatst

'Sociale' economie

De POM West-Vlaanderen toont cijfermatig de cruciale rol aan van de lokale maatwerkbedrijven in de verankering van de West-Vlaamse industrie. Het wijst op het economisch belang van de sociale economie, naast haar maatschappelijke meerwaarde.

- "(West-Vlaamse) maatwerkbedrijven **nemen volwaardig deel aan de economie en versterken de West-Vlaamse industrie**." – POM West-Vlaanderen
  - Maatwerkbedrijven zijn sterk verbonden met de **West-Vlaamse speerpuntsectoren binnen Fabrieken voor de Toekomst**: FvT Nieuwe Materialen (36,9%) – FvT Voeding (34,4%) – FvT Mechatronica & Machinebouw (62,6%)
- 47,8% van alle West-Vlaamse industriële ondernemingen met tien of meer werknemers is **gelinkt aan een maatwerkbedrijf**, als leverancier of als klant. Binnen de quartaire (36,3%) en tertiaire (33,4%) sector gaat dit om een verhouding van één op drie.
- Maatwerkbedrijven **werken nauw samen met de bedrijven die de motor vormen van de West-Vlaamse economie**. Ondernemingen met tien of meer werknemers gelinkt aan maatwerkbedrijven staan in voor:
  - 57% van de tewerkstelling bij de West-Vlaamse ondernemingen
  - 60,1% van alle West-Vlaamse netto toegevoegde waarde
  - Respectievelijk 62,2% en 73,4% van de totale investeringen in materiële en immateriële vaste activa

[6] Het rapport van IDEA Consult *'Bouwen aan The Next Midwest', een economische vernieuwingsvisie voor Midwest* dateert van 2018 en werd gepubliceerd in opdracht van RESOC Midden-West-Vlaanderen en Midwestoverleg

Cijfermateriaal van de Vlaamse overheid bevestigt een moeilijke doorstroom vanuit arbeidszorg en duidt het potentieel van de maatwerkbedrijven aan.[7]

	2013	2014	t.o.v. 2013	Instroom	Uitstroom*	Rotatie	2016	t.o.v. 2014
Maatwerk	21.008	21.676	+668	2.413	1.745	8,3%	22.079	+403
Sociale werkplaatsen	4.583	4.731	+148	799	651	14,2%	4.644	-87
Beschutte werkplaatsen	16.425	16.945	+520	1.614	1.094	6,7%	17.435	+490
Totaal invoeg	770	546	-224	250	474	32,5%	79	-467
Invoeg dienstencheques	398	233	-165	39	204	9,8%	5	-228
Invoeg niet-dienstencheques	372	313	-59	211	270	56,7%	74	-239
LDE	1.969	2.088	+119	552	433	22,0%	1.998	-90
Arbeidszorg	2.042	2.347	+305	397	92	4,5%	1.361	-986
Totaal	26.059	26.657	+598				25.517	-1140
Totaal minus invoeg	25.289	26.111	+822				25.438	-673

*Uitstroom naar werk geëvalueerd door de VDAB na het betreffende programma

Tabel 3: In-, uit- en doorstroom binnen de sociale economie [8]

Terwijl de door de overheid gewenste doorstroom niet gerealiseerd kan worden, weegt ondertussen vooral de vergrijzing op in- en uitstroom.

- **Het beleid** streeft een doorstroom van 10% na **vs. de realiteit** die een doorstroom van 1-2% kent, waarvan dan later 50% terugkomt naar de sociale economie.
- Cijfermateriaal m.b.t. de **uitstroom naar werk** uit de Beleidsnota Sociale Economie 2014-2019 van Liesbeth Homans:
  - De uitstroom van werk vanuit sociale werkplaatsen was in 2013 (3,8%) gedaald ten opzichte van 2012 (5,4%) en kwam hiermee opnieuw op het niveau van de crisisperiode (2008-2011)
  - De lokale diensteneconomie kende wel een stijging van de uitstroom naar werk in 2013 met 11,8% (vs. 9% in 2012)
  - In de arbeidszorg is de uitstroom naar werk bijzonder laag en deze trend zette zich ook voort in 2013
- Over de programma's binnen de sociale economie heen geldt een **vertegenwoordiging van jongeren** van 5,8% van de werknemers (vs. 7,1% binnen het regulier stelsel). Jongeren zijn vooral ondervertegenwoordigd bij de sociale werkplaatsen en de LDE. Bij arbeidszorg en de beschutte werkplaatsen leunt het aandeel jongeren aan bij dat van het regulier stelsel.

[7] Zie Annex 2 voor een beknopte toelichting van de verschillende werkvormen binnen de sociale economie
[8] Studiedienst WSE

Opm.: De verklaring hiervoor ligt in de historiek en doelstelling van de verschillende programma's. Desondanks maakt het onevenwicht tussen de 50-plussers en de werknemers < 25j een aandachtspunt uit.

- Over alle programma's binnen de sociale economie heen is meer dan **1 op 3 werknemers een 50-plusser** (2016). Bij de sociale werkplaatsen gaat dit om 44,9%.

  Opm.: De verklaring hiervoor ligt in de historiek en doelstelling van de verschillende programma's. Wel maakt dit duidelijk dat vergrijzing een aandachtspunt is naar de toekomst toe.

Financiën & ondersteuning

De Vlaamse overheid biedt verschillende publieke ondersteuningsmaatregelen aan voor maatwerkbedrijven of sociale werkplaatsen (SW) en beschutte werkplaatsen (BW), LDE-ondernemingen, reguliere bedrijven en lokale besturen.

- Opleiding & Begeleiding
  - E.g. Gratis 'train-the-trainer' programma om een medewerker van sociale economiebedrijf dan wel lokaal bestuur te laten opleiden tot taalcoach
- Premies & Subsidies
  - **Loonpremie** – Beneficiënt: Beschutte werkplaatsen, Sociale werkplaatsen, Lokale diensteneconomie, Arbeidszorg
  - **Vlaamse ondersteuningspremie** – Beneficiënt: Reguliere actor, Maatwerkbedrijven, Lokaal bestuur, Scholen
  - **Premie voor het inwinnen van management advies** – Beneficiënt: Sociale economiebedrijven
  - **Drie soorten ondersteuning voor mensen die niet, nog niet of niet meer betaald aan de slag kunnen (arbeidszorg):**

    1. Activeringstrajecten; 2. Trajecten maatschappelijke oriëntatie; 3. Arbeidsmatige activiteiten
  - **Vergoeding inschakelingstrajecten** – Beneficiënt: Erkende lokale-diensteneconomieondernemingen
  - **Subsidie voor regierol** – Beneficiënt: Lokale besturen
  - **Subsidies voor sociale tewerkstellingsprojecten (ESF)** – Beneficiënt: Bedrijven, organisaties en instellingen die tot doel hebben alle groepen goede kansen te geven op de arbeidsmarkt
  - **Subsidie voor een diversiteitsplan** – Beneficiënt: Organisaties die zich open willen stellen voor competente medewerkers van diverse achtergronden (vijftigplussers, allochtonen, mensen met een arbeidshandicap)
  - **KMO-portefeuille** – Beneficiënt: Ondernemer binnen een KMO voor aankoop van diensten die de kwaliteit van de onderneming verbeteren
- Kredietverstrekking

    - **Het Sociaal Investeringsfonds (SIFO)** voorziet voordelige leningen voor sociale economiebedrijven in Vlaanderen ('trekkingsrechten')
    - **Leningen voor hernieuwbare energie** – Om ook sociale economieondernemingen te stimuleren tot het investeren in hernieuwbare energie, werd voor 2018 een krediet van 5 miljoen euro beschikbaar gesteld voor leningen aan sociale en beschutte werkplaatsen
- Andere ondersteuning
    - **MVO Vlaanderen** – Een kenniscentrum, een start- en ontmoetingsplaats met een aanbod aan instrumenten waaronder duurzaamheidsverslaggeving of de MVO-scan en informatie over verschillende thema's
    - **Toolbox Talentontwikkelaar** om talentvolle werknemers te vinden én hun talenten verder te ontplooien
    - **Praktijkgids sociaal aankopen** voor lokale en regionale overheden met de ambitie sociale impact te bereiken via overheidsopdrachten
    - **Duurzaamheidsverslag** – De regelgeving LDE voorziet een verplichte rapportering

Wat betreft de bestedingen aan een actief arbeidsmarktbeleid op Vlaams niveau, neemt vooral de financiële ondersteuning aan maatwerk toe.

- De **begroting van de Vlaamse overheid** voor Werk en Sociale Economie bedraagt 3,69 miljard euro:
    - Dienstencheques: 1,21 miljard
    - Doelgroepenbeleid werk: 796 miljoen
    - Aanmoedigingspremies en zorgkrediet: 96,6 miljoen
    - Bestrijden structurele werkloosheid: 37,1 miljoen
- Voornaamste bevindingen m.b.t. de relevante **bestedingen van de Vlaamse overheid** aan een actief arbeidsmarktbeleid:
    - Het initiatief rond **invoegbedrijven** dooft uit
    - Na een toename in de financiële ondersteuning aan **LDE**, daalt deze nu opnieuw
    - Een aanzienlijke stijging over de jaren heen van de financiële ondersteuning van **maatwerkbedrijven**

      Opm.: Wat betreft de financiën binnen maatwerk, wijzen de interviews op een verhouding eigen economische activiteit – subsidiëring die ligt rond 50/50.
    - Geen cijfermateriaal beschikbaar m.b.t. **arbeidszorg**

Bestedingen van Vlaamse overheid aan actief arbeidsmarktbeleid (in miljoen euro)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tewerkstellingsstimuli								
Invoegbedrijven	4,5	4,1	4,4	3,7	3,1	1,9	0,9	0,3
Lokale diensteneconomie	17,3	17,6	18,7	20	20,2	21,3	20,9	20,6
Arbeidsrehabilitatie								
Beschutte werkplaatsen	219,1	237,1	241,8	254,3	260,2	265,3	256,9	274,0
Sociale werkplaatsen	58,2	63,4	63,9	68,7	72,4	70,7	77,3	74,6

Tabel 4: Bestedingen Vlaamse overheid aan actief arbeidsmarktbeleid [9]

Meer specifiek voor de regio West-Vlaanderen, valt een stijging op in bestedingen aan maatwerk en arbeidszorg, terwijl dit voor LDE afneemt.

Bestedingen van Vlaamse overheid (in euro)*	2013	2014	2017**	Eindtotaal
Arbeidszorg	**1 979 302,98**	**2 007 039,47**	**2 134 579,65**	**6 120 922,10**
Antwerpen	291 637,83	312 294,81	304 605,28	908 537,92
Limburg	448 191,06	452 363,41	502 890,16	1 403 444,63
Oost-Vlaanderen	554 990,72	557 272,98	584 106,35	1 696 370,05
Vlaams-Brabant	244 270,76	238 381,01	273 893,19	756 544,96
West-Vlaanderen	440 212,61	446 727,26	469 084,67	1 356 024,54
Invoegbedrijven	**3 816 340,06**	**2 896 284,23**	**310 065,30**	**7 022 689,59**
Antwerpen	1 584 862,69	1 597 658,74	171 945,01	3 354 466,44
Limburg	742 212,25	437 893,71	42 372,97	1 222 478,93
Oost-Vlaanderen	739 582,91	399 201,09	39 281,49	1 178 065,49
Vlaams-Brabant	428 617,83	274 215,24		702 833,07
Waals-Brabant	970,11			970,11
West-Vlaanderen	320 094,27	187 315,45	56 465,83	563 875,55
LDE	**19 565 868,28**	**18 942 001,72**		**38 507 870,00**
Antwerpen	6 490 704,08	6 210 807,26		12 701 511,34
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	752 277,05	819 653,32		1 571 930,37
Limburg	3 482 549,35	3 249 490,96		6 732 040,31
Oost-Vlaanderen	3 021 438,64	2 994 186,43		6 015 625,07
Vlaams-Brabant	2 781 147,96	2 706 169,86		5 487 317,82
West-Vlaanderen	2 779 834,07	2 710 745,08		5 490 579,15

Tabel 5: Bestedingen Vlaamse overheid [10]

[9] Studiedienst WSE
[10] Studiedienst WSE

Bestedingen van Vlaamse overheid (in euro)	2013	2014	2017	Eindtotaal
Sociale werkplaatsen	**66 916 721,94**	**68 269 769,73**	**74 827 070,54**	**210 013 562,21**
Antwerpen	19 288 176,64	19 667 222,24	21 119 695,75	60 075 094,63
Limburg	11 426 615,20	11 727 470,53	13 712 662,90	36 866 748,63
Oost-Vlaanderen	15 155 612,45	15 423 551,27	16 895 002,07	47 474 165,79
Vlaams-Brabant	9 429 146,15	9 503 341,66	9 893 491,78	28 825 979,59
West-Vlaanderen	11 617 171,50	11 948 184,03	13 206 218,04	36 771 573,57
Beschutte werkplaatsen	**253 836 444,54**	**260 220 662,09**	**274 448 081,75**	**1 478 362 923,83**
Antwerpen	64 361 578,39	66 341 406,78	69 856 404,48	380 837 389,79
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	2 321 930,25	2 172 026,20	2 389 715,08	12 762 227,11
Limburg	23 484 334,38	22 983 059,38	25 660 623,50	132 605 445,93
Oost-Vlaanderen	49 028 626,85	49 967 435,71	56 491 646,30	291 292 267,04
Vlaams-Brabant	52 545 695,07	53 766 981,36	53 130 973,59	298 624 149,41
West-Vlaanderen	62 094 279,60	64 989 752,66	66 918 718,80	362 241 444,55

Tabel 6: Bestedingen Vlaamse overheid [11]

Conclusie

Bovenstaand onderzoek bevestigt in de eerste plaats dat West-Vlaanderen gekenmerkt wordt door een **robuust, eerder traditioneel economisch weefsel**. De regio heeft een zeer **ondernemend karakter** en staat hiervoor ook bekend. Echter, er worden signalen van **stagnering** aangeduid. Het belang van innovatie en vernieuwing mag niet onderschat worden.

De sterke economische positie van de regio leidt tot een **efficiënte arbeidsmarkt**. Hoewel het erg toe te juichen valt dat men in Midden-West-Vlaanderen de **hoogste werkzaamheidsgraad** kent op beroepsactieve leeftijd, wil dit ook zeggen dat een **hardnekkige 'restgroep'** overblijft die de nodige aandacht verdient. Binnen de groep NWWZ hebben specifieke kwetsbare groepen **bijzondere ondersteuning** nodig, zo onder meer de laaggeschoolden. Des te meer omdat zij gevoeliger zijn aan externe factoren, zoals bijvoorbeeld de kwaliteit van vervoersnetwerken in de buurt, die de kansen op de arbeidsmarkt verkleinen.

De **sociale economie** in (Midden-)West-Vlaanderen heeft een **zeer goede reputatie**. Een veelheid aan actoren actief in diverse sectoren werkt er hard aan de integratie van doelgroep-medewerkers met een afstand tot de arbeidsmarkt. Het zijn in het bijzonder de maatwerkbedrijven waarvan POM West-Vlaanderen de **verankeringswaarde** heeft aangetoond. Hiermee staat het belang en potentieel van deze actoren specifiek voor de West-Vlaamse economie buiten kijf. Dit

[11] Studiedienst WSE

alles neemt niet weg dat ook de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen de gewenste **doorstroom** niet kan realiseren en **uitdagingen als vergrijzing** steeds meer bezorgdheid opwekken.

De **Vlaamse overheid** biedt ondersteuning aan sociale economie-actoren, reguliere bedrijven en lokale besturen. Deze **omkadering en de bijhorende financiering** is broodnodig om het mogelijk te maken dat de sociale economie haar economische en maatschappelijk rol kan opnemen. Meer specifiek voor de regio West-Vlaanderen, valt een stijging op in bestedingen aan maatwerk en arbeidszorg, terwijl dit voor LDE afneemt.

4.3 Trendmatig onderzoek

Demografische en socio-culturele verschuivingen

Verschillende demografische en socio-culturele verschuivingen dringen zich ontegensprekelijk op en brengen de nodige uitdagingen met zich mee

- **Bevolkingsgroei –** Statistiek Vlaanderen geeft aan dat het aantal inwoners in de regio MWVL in de periode 2017-2027 zal toenemen met 4,6% van 234.719 tot 245.629 (provinciaal gemiddelde: 3,5%; verwachte groei op VL niveau: 4,9%).
- **Vergrijzing –** Tegen 2030 bedraagt de gemiddelde leeftijd van mannen en vrouwen respectievelijk 83 en 87 jaar (levensverwachting). Terwijl in 2007 24,3% van de bevolking in MWVL ouder was dan 60j, was dit in 2017 26,4% en wordt verwacht dat dit percentage zal toenemen tot 39,7% in 2027 (provinciaal gemiddelde 33,3%). De verwachting is dat de doorstromingscoëfficiënt (86% in 2015) tegen 2025 zal afnemen tot 70%.[12]
- **Migratie & Diversiteit –** In de regio MWVL heeft 4,7% van de Vlamingen een vreemde nationaliteit en is 8,9% van de bevolking van buitenlandse herkomst. Deze percentages liggen aanzienlijk lager in vergelijking met het VL niveau: respectievelijk 8,6% en 20,6%. Toch zijn verschuivingen de laatste jaren waarneembaar.

Nationaliteit	2008	2011	2014	2017
Belgische nat.	229.759	231.492	232.432	232.415
Vreemde nat.	3.424	5.028	7.196	10.404
Onbekend	17	85	192	278

Tabel 7: Aandeel Belgische en andere nationaliteit in MWVL [13]

[12] Statistiek Vlaanderen definieert de doorstromingscoëfficiënt als volgt: *"Verhouding van de potentiële in- en uitstroom op de arbeidsmarkt afgaand op de verhouding tussen de jonge en oude leeftijdscategorieën op de arbeidsmarkt."* - Bron: https://www.statistiekvlaanderen.be/structuur-van-de-bevolking
[13] Statistiek Vlaanderen

- **Levensopvattingen & Samenwonen –** Mensen hebben vandaag de dag steeds meer aandacht voor gezondheid en een evenwichtige *work-life balance*. Aanvullend, wordt het traditionele 'verenigingsleven' aan de kant geschoven voor een nieuwe invulling ervan.

Technologische transformatie & digitalisering

Technologische transformatie & digitalisering vormen een tweesnijdend zwaard dat ondertussen steeds meer als een opportuniteit wordt omarmd.

- Technologische transformatie & Automatisatie:
  - **Hoogtechnologische ontwikkelingen en doorbraken** zullen op korte termijn aanleiding geven tot zeer fundamentele veranderingen in de manier waarop zowel de economie als de maatschappij vandaag functioneert
  - Concreet (niet exhaustief):
    - ICT-gebaseerde automatisering op basis van AI en robotisering
    - Traditionele 'subtractive manufacturing' (snijden, boren, etc.) wordt vervangen door 'additive manufacturing' met behulp van nieuwe productietechnologie als 3D-printing
    - Kleinschalige, autonoom functionerende, onderling genetwerkte productiefaciliteiten op basis van micro- of nanotechnologie
- Digitalisering:
  - **ICT-netwerken** maken dat men altijd en overal verbonden kan zijn en steeds meer economische interactie en transacties spelen zich online/virtueel af
  - **Verzamelen, verwerken en verspreiden van informatie** over allerhande zaken is steeds meer automatisch geïntegreerd in de virtuele wereld
  - **Apparatuur, diensten en inhoud smelten samen en worden gedigitaliseerd** waardoor alles met elkaar communiceert en onderling verbonden virtuele infrastructuur/systemen ontstaan
- Technologie transformatie & digitalisering vervangen bepaalde arbeid of vullen deze anders in, maar geven ook aanleiding tot **nieuwe bedrijfsactiviteiten en werken ondersteunend**, zo ook het 'toegankelijker' maken van werk.

Verduurzaming, MVO & *impact investing*

Terwijl een groene revolutie verder woedt, treedt nu ook een sociale revolutie in werking die verduurzaming breed invult en de sociale economie ten goede komt.

- Complexe maatschappelijke uitdagingen brengen een **omslag naar een duurzame economie en samenleving** teweeg die door de overheid wordt aangedreven en bedrijven ook steeds meer omarmen met het oog op een toenemend bewustzijn bij de consument.
- Uit CSR Monitor 2018 (640 bedrijven) blijkt dat **drie vierde van de Belgische bedrijven gelooft dat het opnemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid op termijn loont**, incl. een meer **inclusief personeelsbeleid en gezonde werkomgeving**.

- In tijden van toenemende internationalisering van de economie en arbeidsmarkt, wordt zowel **het groeiende economische belang van lokale verankering** als de **voorkeur van een steeds meer bewuste consument** duidelijk.
- Terwijl publieke budgetten onder druk komen te staan, investeren bedrijven in België **340 miljoen euro in sociaal ondernemerschap.** Aanvullend werken organisaties als RREUSE samen met onder meer de Europese Commissie aan **een procurement beleid en tendering op nationaal niveau met oog voor sociale economie actoren** en sociale ondernemingen.
- Steeds meer winnen **innovatieve, alternatieve vormen van financiering voor maatschappelijk verantwoorde initiatieven** aan belang. Zo ook zijn overheidsinstanties vandaag bijvoorbeeld geïnteresseerd in **Social Impact Bonds**[14].

Onderlinge verhouding regulier stelsel en 'sociale' economie

Het onderscheid tussen de reguliere en sociale economie vervaagt in tijden van professionalisering van sociale economiebedrijven, sociale business innovatie en MVO.

- Het **onderscheid tussen het 'regulier' economisch stelsel en de 'sociale' economie staat op losse schroeven** in tijden van verduurzaming, sociale business innovatie en doorgedreven maatschappelijk verantwoord ondernemen.
- Actoren uit het veld lijken duidelijk aan te geven dat de oplossing ligt in het streven naar **een inclusief personeelsbeleid met oog voor diversiteit als de regel, niet uitzondering**. Dit over de grenzen van de 'sociale' economie heen.
- Onder meer de studie naar de verankeringswaarde van maatwerkbedrijven van de POM West-Vlaanderen[15] toont met concrete cijfers de **doorgedreven wisselwerking tussen de sociale en reguliere economie aan**.
- Niet alleen de sociale economie-actoren, maar ook **cross-sectorale partnerschappen en sociale ondernemers** laten zien dat sprake is van één economisch weefsel.
- Voka – Kamer van Koophandel West-Vlaanderen pleit voor een **schepen voor ondernemen** in elke West-Vlaamse gemeente en stad die de opsplitsing tussen de sociale en reguliere economie overstijgt (30/10/2018).[16]

---

[14] Een 'social impact bond' of 'sociale-impactobligatie' maakt in zekere mate een publiek-private samenwerking uit. Het gaat om een 'pay-for-succes' verhaal waarbij een overheidsinstantie, een sociale organisatie en impact investeerders de handen in elkaar slaan. De impact investeerders geven een lening uit aan de sociale organisatie om bij te dragen aan de oplossing voor een maatschappelijk probleem. Deze lening wordt met een (beperkte) rente terugbetaald aan de investeerders door de overheid indien de voorafgaandelijk overeengekomen resultaten behaald worden; Zie ook p. 45

[15] Deze studie naar de verankeringswaarde van maatwerkbedrijven zal nu ook op Vlaams niveau uitgevoerd worden

[16] https://www.voka.be/nieuws/een-schepen-voor-ondernemen-elke-gemeente-en-stad

Evolutie inzake beleid & invloed recente ontwikkelingen

Het beleid wil een brug slaan tussen de sociale en reguliere economie vanuit een wens van doorgedreven activering.

- Het beleid ondersteunt werkzoekenden met een afstand tot de arbeidsmarkt zodat ook zij ten volle kunnen **participeren aan de samenleving**. - *"Het hebben van werk biedt nog steeds de beste garantie tegen sociale uitsluiting en armoede"*.
- Inwerkingtreding **nieuwe maatwerkregelgeving** **(Maatwerk BIS)** op 1 januari 2019.
- Het beleid werkt verder aan de **hervorming van de SINE-maatregel** en het vorm geven van **Individueel Maatwerk** (na opheffing schorsing collectief maatwerk). Ook de **professionalisering van de sociale economie** blijft een aandachtspunt, waar ook subsidies voor worden vrijgemaakt.
- Om het aanbod aan plaatsen binnen de sociale economie zo optimaal mogelijk in te vullen, wordt verder ingezet op **doorstroom**. Het beleid wil bouwen aan **de brug tussen de sociale en reguliere economie**.
- Het **steunen van de lokale overheden** bij het voeren van hun regierol op het vlak van sociale economie en het korter op de bal spelen met **overheidsopdrachten voor de verschillende deelopdrachten** staan hoog op de agenda.
- Meer algemeen blijft het beleid **duurzaam ondernemerschap** ondersteunen en de **principes van MVO** promoten.

4.4 Kwalitatieve interviews met sleutelpersonen

In nauw overleg met de Werkgroep Sociale Economie die de studie opvolgde, identificeerden we in het najaar van 2018 een 14-tal sleutelpersonen waarmee een interview werd ingepland om de bevindingen van het cijfer- en trendmatig interview te verrijken. Het was bovendien een mogelijkheid voor de verschillende betrokken organisaties om hun visie op de huidige en toekomstige uitdagingen voor de sociale economie te delen.[17]

Hieronder presenteren we een beknopt overzicht van de belangrijkste boodschappen uit de kwalitatieve interviews die werden afgelegd in de maanden oktober-november vorig jaar:

De sociale economie in MWVL wordt positief beoordeeld en haar meerwaarde erkend. Hoewel de sociale economie in de regio als vooruitstrevend wordt aanzien, schiet de algemene bekendheid nog tekort.

- Alle partijen erkennen de **meerwaarde** van de sociale economie. De invulling ervan verschilt af en toe in de klemtoon op maatschappelijke dan wel economische meerwaarde.

[17] De lijst van actoren waarmee een interview heeft plaatsgevonden, vindt u in Annex 3. Voor de interviewverslagen verwijzen wij u naar de afzonderlijke bijlage (Annex 4)

- Reguliere actoren zijn **bekend met** de lokale sociale economie-actoren. Echter, de **concrete opportuniteiten** van een potentiële samenwerking zijn niet altijd even duidelijk.
- De **kennis over de sociale economie binnen overheidsinstanties** kan op lokaal, maar met name op Vlaams niveau nog verbeterd worden.
- In het algemeen, lijkt **maatwerk beter bekend** te zijn dan arbeidszorg en LDE. Dit wellicht doordat die eerste werkvorm meer interactie heeft met het reguliere circuit.

Er is zeker sprake van een verwevenheid tussen de reguliere tot sociale economie, met name waar het de grotere spelers betreft. De vraag naar (nog) meer samenwerking dringt zich desondanks op.

- **Economische, maatschappelijke en andere motieven** worden aangehaald voor de verwevenheid met het regulier stelsel. Men verwijst vooral naar de **verankeringsstudie van POM West-Vlaanderen** en het **succes van het enclavemodel**.[18]
- Duidelijk wordt benadrukt dat de onrust over **valse concurrentie** mogelijks een meer doorgedreven verwevenheid in de weg staat.[19]
- Een **nog nauwere samenwerking vanuit een ware collectieve insteek** tussen de organisaties onderling en met lokale overheden kan de sociale economie verder versterken (cf. schaalvergroting), in het bijzonder de **kleinere initiatieven** binnen arbeidszorg.

De alom gevoelde arbeidskrapte heeft belangrijke consequenties voor de bedrijfsvoering van zowel reguliere als sociale economie-actoren.

- De **arbeidskrapte wordt alom gevoeld** en een bedreiging geacht voor de toekomst. Zonder **bijkomende arbeidskrachten** zal economische groei moeilijk worden. Nood aan **activering van nieuwe doelgroepen** wordt zodoende opgeworpen.
- Men is het erover eens dat de arbeidskrapte, druk op doorstroom en de potentiële activering van nieuwe doelgroepen consequenties zal hebben voor het **huidige type opdrachten, verdienmodellen en vorm van omkadering**.
- De arbeidskrapte doet ook reguliere actoren meer nadenken over the **'people' dimension**: *Hoe zorgt men voor een goede retentie van kwalitatieve medewerkers? Hoe welzijn en purpose centraal te stellen binnen de organisatie? …*
- De **problematiek van de 'restgroep'** speelt als een grote uitdaging.[20] Het is niet evident om voor deze medewerkers **passende en tegelijk rendabele opdrachten** te vinden.
- De lokale actoren **durven strategisch nadenken** over hun positie in de toekomst en zijn **op zoek naar nieuwe opportuniteiten**, vb. inzake digitalisering, schaalvergroting, …

[18] Dit betreft het inzetten van doelgroep-medewerkers uit de sociale economie bij bedrijven binnen de reguliere economie
[19] Het idee dat de gesubsidieerde sociale economie niet een vraag invult van reguliere actoren, maar wel activiteiten van reguliere actoren (en dus reguliere medewerkers) overneemt
[20] De zogenaamde 'restgroep' verwijst naar doelgroep-medewerkers die kampen met zware problematieken en om die reden minder eenvoudig te activeren zijn, laat staan te laten doorstromen naar het regulier circuit

Volgens nogal wat interviewees mag men de **rol van het onderwijs niet onderschatten** als het gaat over het verzekeren van instroom voor de toekomst.

Actoren uit het veld betuigen dankbaarheid aan het huidige beleid, maar wijzen ook op belangrijke beleidsmatige knelpunten.

- De **gecentraliseerde toeleiding** wordt al eens als problematisch beschouwd (tijdrovend, foutieve indicering, ...). Andere actoren geloven dat dit enkel meer tijd nodig heeft.
- De **doorstroom** die door het beleid gevraagd wordt, lijkt voor velen niet realistisch. Omwille van verschillende redenen (vb. aard van de problemen van de medewerker) is doorstroom niet altijd evident of wenselijk.
- Het **Maatwerkdecreet** wordt doorgaans goed onthaald. Het is, naast de druk op doorstroom, vooral de **onzekerheid over financiering** die voor onrust zorgt.
- **Individueel maatwerk**, zolang naast een collectieve variant, lijkt een interessante piste. Het is wel zo dat vragen naar haalbaarheid de kop opsteken.
- Men vraagt de overheid onder meer de **verwevenheid tussen de sociale en reguliere economie aan te moedigen** en ook sociale partners te betrekken (cf. valse concurrentie)
- **Andere aandachtspunten voor het beleid** zijn het verder tegengaan van versnippering, het meer in rekening nemen van inzichten uit veld bij het uittekenen van nieuw of het herzien van bestaand beleid en meer ademruimte voorzien voor omkadering.

Het belang van (duurzame) financiering wordt beklemtoond en deze vervult vandaag niet alle noden. Er bestaat bezorgdheid over financiering met het oog op de toekomst.

- Benadrukt wordt dat de sociale economie **niet kan bestaan zonder de publieke financiering**. De **professionalisering** reduceert de **afhankelijkheid** van subsidie vooral voor de grotere sociale economie-actoren.
- Enkele interviewees wijzen nog op de nood om de **subsidiëring fijnmaziger** in te vullen. Het aanbieden van **eenzelfde subsidiëring aan reguliere bedrijven** die doelgroep-medewerkers tewerkstellen, wordt gesuggereerd om het speelveld gelijk te trekken.
- Sommige actoren roepen lokale besturen op om meer te investeren in **LDE** omdat de Vlaamse overheid hier te veel in zou achterblijven.
- **Innovatieve financieringsmechanismen** worden weinig genoemd, maar wel interessant geacht, mits deze niet botsen met de grenzen van publieke financiering en staatssteun.

4.5 Impact van de stuwende krachten op de regio Midden-West-Vlaanderen

Bovenvermelde tendensen die geïdentificeerd werden gedurende het kwantitatief en kwalitatief onderzoek gelden ook geheel of gedeeltelijk voor andere regio's in Vlaanderen en daarbuiten. Om beter te duiden hoe de trends juist doorwerken in de regio Midden-West-Vlaanderen specifiek, werd tijdens een workshop op 20 november 2018 samen met de Werkgroep Sociale Economie dieper ingegaan op de manier waarop tien verschillende stuwende krachten de sociale economie

in de regio beïnvloeden.[21] Een individuele inschatting door de leden van de Werkgroep van de impact van deze stuwende krachten voorafgaandelijk aan de samenkomst, werd op 20 november in plenaire besproken.

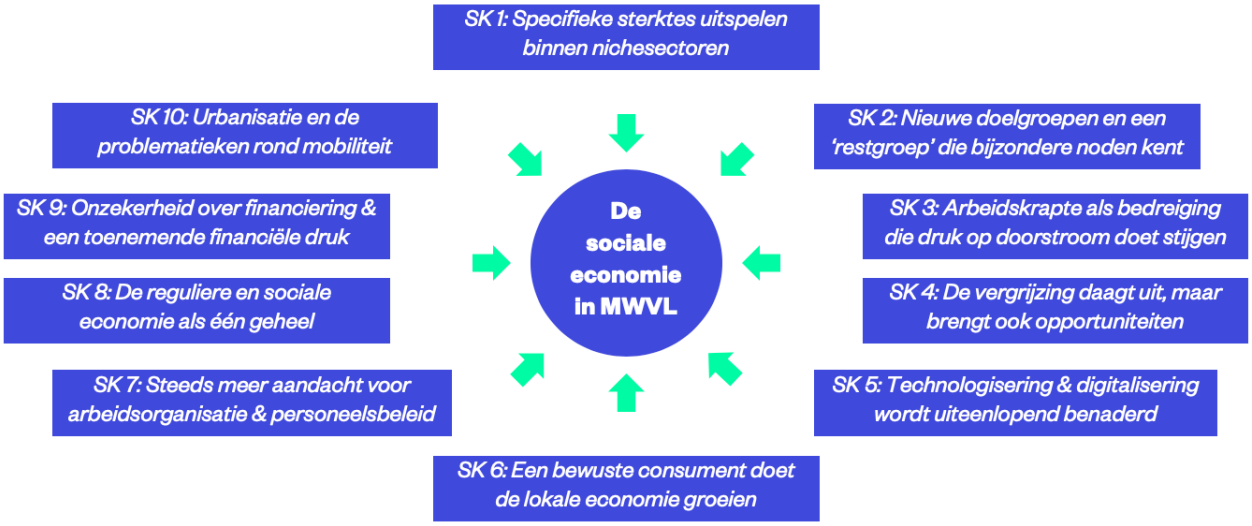

Figuur 3: Overzicht van de tien stuwende krachten die geïdentificeerd werden

Onderstaande grafiek geeft duidelijk weer dat een aantal stuwende krachten sterker inspelen op de sociale economie dan andere. Daarbij wordt bovendien het onderscheid gemaakt inzake de termijn die geldt (korte vs. lange termijn).

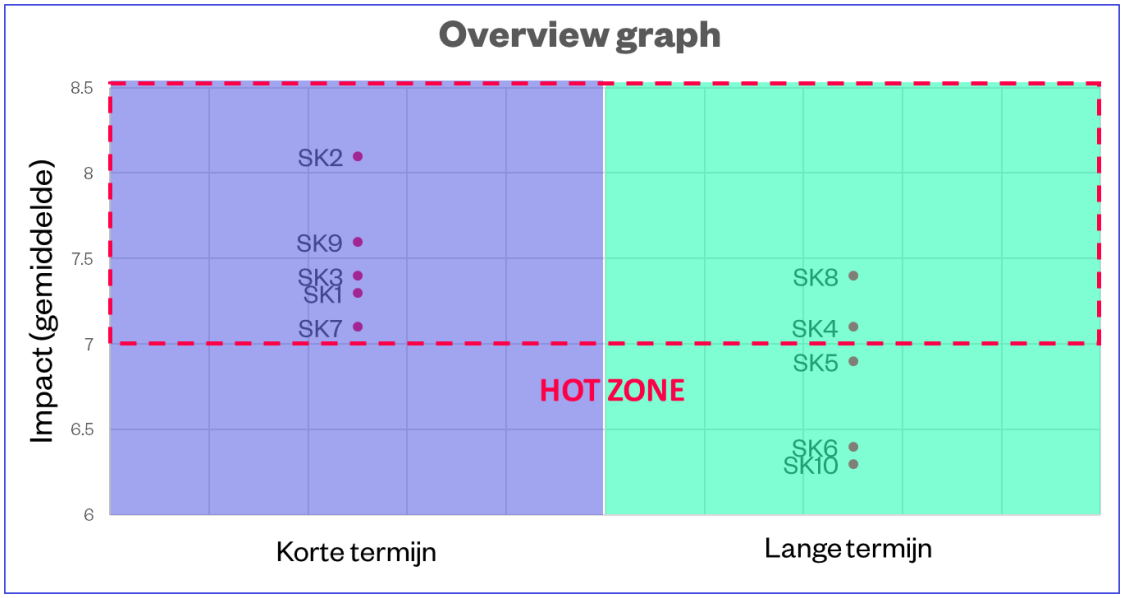

Grafiek 1: Geaggregeerde resultaten individuele scoring stuwende krachten

[21] De meer uitgebreide toelichting met betrekking tot de stuwende krachten kan u terugvinden in Annex 5

Hieronder beschrijven we kort over welke stuwende krachten het juist gaat:

Korte termijn

SK 2: Vragen over nieuwe doelgroepen en het omgaan met een 'restgroep' die bijzondere noden kent, werpen zich op in de sociale economie

Onder meer de arbeidskrapte, de vergrijzing en het huidige overheidsbeleid zorgen voor een ***terugloop van arbeidskrachten*** *binnen de sociale economie en verhogen de nood om* ***nieuwe doelgroepen*** *aan te spreken. Naast nieuwe doelgroepen wordt men bovendien geconfronteerd met een groep die overblijft en bijzondere noden kent, de zogenaamde* ***'restgroep'****. Dit alles vraagt om een* ***nieuw of aangepast type opdrachten, verdienmodellen en omkadering****.*

SK 9: Onzekerheid over financiering & een toenemende financiële druk

De ***recente beleidsmatige transformaties en fluctuerende financiering*** *van de sociale economie vragen om een* ***strategische denkoefening*** *bij de betrokken actoren, onder meer m.b.t doelgroep en activiteiten. Het maakt dat met name maatwerkbedrijven zoeken naar het* ***reduceren van afhankelijkheid van subsidies*** *en investeren in* ***innovatie*** *met het oog op duurzame tewerkstelling. De onzekerheid rond financiering speelt nog meer bij kleinere* ***arbeidszorginitiatieven en LDE****. Ten slotte werpt de vraag naar* ***vernieuwende financieringsmechanismen*** *zich op.*

SK 3: Arbeidskrapte is in groeiende mate een bedreiging voor de economie en doet ook de druk op doorstroom toenemen

De ***werkloosheidsgraad*** *blijft dalen en de* ***vergrijzing*** *neemt toe, zowel in Vlaanderen als in de regio West-Vlaanderen. Tezelfdertijd neemt de* ***druk op doorstroom*** *ook om die reden toe; iets wat vanuit het beleid zo gestuurd wordt. Actoren binnen de reguliere en sociale economie komen* ***handen tekort****. Binnen de sociale economie groeit de* ***bezorgdheid*** *omtrent deze krapte erg. De druk op doorstroom leidt bovendien tot een toename van het aantal doelgroep-medewerkers die terugvallen n.a.v.* ***onsuccesvolle activering*** *op een volgende trede van de participatieladder. De arbeidskrapte binnen het regulier stelsel schept echter ook* ***opportuniteiten*** *voor de sociale economie.*

SK 1: De sociale economie is genoodzaakt sterktes als snelheid, flexibiliteit, kwaliteit steeds meer uit te spelen binnen diverse nichesectoren in het regulier stelsel

Er is sprake van een toenemende focus van de sociale economie op ***diverse nichesectoren*** *vanuit een* ***professionele, ondernemende insteek****. Een sociale economie die zich op die manier steeds meer verankert binnen het zogenaamde 'reguliere' stelsel is* ***onderhevig aan conjunctuur*** *en de daarmee fluctuerende opdrachten.* ***Snelheid, flexibiliteit en kwaliteit*** *komen centraal te staan en worden als unique selling points (USP's) uitgespeeld.*

Middellange termijn

SK 7: Groeiende aandacht voor vragen rond arbeidsorganisatie en personeelsbeleid in tijden van arbeidskrapte en MVO

*Sociale economie-actoren worden steeds meer erkend voor hun expertise in **arbeidsorganisatie en begeleiding op de werkvloer**. De **vraag naar deze specifieke expertise** neemt alleen maar toe vanuit de reguliere economie omwille van de **arbeidskrapte** en als (nieuwe) invulling van **maatschappelijk verantwoord ondernemen** (de zgn. 'people dimension').*

SK 4: De vergrijzing daagt de reguliere en sociale economie uit, maar lijkt ook vraag te creëren

*In 2017 was 26,4% van de **bevolking in MWVL ouder dan 60 jaar**. Er wordt verwacht dat dit percentage zal toenemen tot 39,7% in 2027. De **vergrijzing** speelt sterk in op de actieve bevolking in de regio en zal de uitstroom versnellen binnen het economisch stelsel. De uitdaging om vermelde **uitstroom** op te vangen, maar ook **ouderen langer aan het werk te houden** is meer actueel dan ooit.*

Lange termijn

SK 8: De reguliere en sociale economie als één geheel

*Het **onderscheid tussen het 'regulier' economisch stelsel en de 'sociale' economie vervaagt** steeds meer in tijden van professionalisering van die laatste, sociale business innovatie en strategische MVO. Een **doorgedreven wisselwerking** tussen de reguliere en sociale economie staat vandaag op punt, maar lijkt ook onderhevig aan de koers die de overheid vaart. De **vraag naar hoe de bestaansreden van iedere actor voldoende gewaarborgd zal blijven** binnen één economisch weefsel dringt zich op.*

SK 5: Technologisering/digitalisering werken (al even) sterk in op de economie en betreffen een transformatie die actoren uiteenlopend benaderen

***Hoogtechnologische ontwikkelingen** brengen (al even) fundamentele veranderingen met zich mee in de manier waarop de economie functioneert, met gevolgen voor de tewerkstelling. De **overheid stimuleert een positieve technologische evolutie**. De transformatie leidt voor sommigen mogelijks tot nieuwe opdrachten en een meer efficiënte bedrijfsvoering, maar **vervangt ook bepaalde arbeid door computers/robots of vult de arbeid anders in**. De nood voor medewerkers om technologische en digitale **vaardigheden** op te doen wordt nadrukkelijker.*

Buiten beschouwing

SK 6: Een meer bewuste consument doet de lokale economie groeien in tijden van globalisering

*Er ontwikkelt zich vandaag de dag een **kentering van bewustwording in de maatschappij** waarbinnen '**lokaal**' en **'van bij ons'** een belangrijkere plaats innemen. De **overheid** moedigt dit gewijzigde consumentengedrag aan en **bedrijven** doorheen de keten heen (B2B, B2C) die hierop inspelen, worden vaak als aantrekkelijk gepercipieerd.*

SK 10: Congestie en problematieken met betrekking tot mobiliteit

***Urbanisatie** doet de **druk op steden en infrastructuur** toenemen en geeft onder meer aanleiding tot **complexe mobiliteitsvraagstukken**. Deze tendens kent mogelijks ook gevolgen voor sociale economie-actoren en -bedrijven die producten of diensten leveren in/rond die*

stedelijke context. Tezelfdertijd zijn ***minder urbane omgevingen niet altijd goed bereikbaar*** *met het openbaar vervoer.*

4.6 De toekomstscenario's anno 2025 en 2030

Op basis van de bevindingen van het Analysetraject werden twee toekomstscenario's anno 2025 (middenlange termijn) en 2030 (lange termijn) uitgewerkt. Beide toekomstscenario's vormden een belangrijke basis om in het Onderzoekstraject een toekomstvisie voor de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen en overeenkomstige aanbevelingen te formuleren in samenwerking met de Werkgroep Sociale Economie en de sociale partners.

Toekomstscenario anno 2025

De sociale economie anno 2025 in de regio Midden-West-Vlaanderen staat sterk en groeit steeds meer toe naar het regulier stelsel, maar wordt hevig uitgedaagd door een toenemende druk op in-, door- en uitstroom

De regio Midden-West-Vlaanderen anno 2025 wordt gekenmerkt door een sterke economie en samengaande arbeidskrapte. Een belangrijke stuwende kracht die speelt, is het beleid dat graag zoveel mogelijk activering van mensen in de reguliere economie ziet. Daarnaast speelt ook de historisch lage werkloosheidsgraad in de regio een rol, als gevolg van een economie die goed draait. Een belangrijk aantal doelgroep-medewerkers gaat vandaag met pensioen of zullen dat in de zeer nabije toekomst doen. Hierdoor komen steeds meer actoren binnen de reguliere en sociale economie regelmatig handen tekort.

De sociale economie is een significante toeleverancier van arbeidskrachten, waarin maatwerkbedrijven de schakel zijn tussen de reguliere en sociale economie. Tegelijkertijd zijn de lokale diensteneconomie (LDE), maar sinds kort ook arbeidszorg nog meer werkplaatsen geworden waar men tijdelijk de meest veerkrachtige mensen begeleid ter voorbereiding van doorstroom naar een volgende trede. Veel doelgroep-medewerkers zijn inmiddels werkzaam binnen de reguliere economie, al dan niet met omkadering vanuit de sociale economie. De enclaves hebben de afgelopen jaren een grote vlucht genomen door de compensatie van het rendementsverlies en de nodige begeleiding vanuit een rugzakprincipe wat door de Vlaamse regering die in 2019 aantrad, is goedgekeurd. Met name maatwerkbedrijven vervullen de vraag naar het opzetten en het omkaderen van deze enclaves.

De druk van de afgelopen jaren op in- en doorstroom heeft sociale economie-actoren maximaal laten inzetten op nieuwe doelgroepen. Laag- of kort-geschoolden en jongeren worden actief geworven via (bijzonder) onderwijs en met medewerking van de VDAB. Ook de campagnes die de sociale economie en haar werknemers zeer positief onder het voetlicht bracht, heeft tot meer bewustwording en responsabilisering in de maatschappij geleid en een aantrekkingseffect gehad.

Om instroom te verhogen, werkt de sociale economie op uitdooftrajecten voor werknemers uit onder meer de bankensector en met vijftigplussers die niet goed meer mee kunnen in zware

beroepen in de bouw en transport. De verhouding vijftigplussers t.o.v. andere werknemers gaat dan ook richting 50/50.

De sterke economie en de verregaande vraag naar gepersonaliseerde diensten en flexibiliteit maakt dat maatwerkbedrijven werken met flexibele toelevering en korte productielijnen op aanzienlijke schaal. Snelheid, flexibiliteit en kwaliteit zijn sterktes die worden uitgespeeld in nichesectoren binnen het regulier stelsel.

Een kleine groep maatwerkbedrijven onderzoekt schaalvergroting door middel van fusies om zo het krimpen van het collectief en een groeiende interesse voor individueel maatwerk op te vangen. Verder werken ook vooral de kleinere LDE- en arbeidszorginitiatieven steeds meer samen om een zekere schaalvergroting te bekomen. Zij richten zich hierbij onder meer op activiteiten in "ongestructureerde" omgevingen (vb. recycleringsactiviteiten, klusjesdiensten, thuiszorg, …) en lokaal verankerde diensten waar persoonlijke interactie op lokaal niveau centraal staat.

Er is echter ook sprake van een groep medewerkers die al lang werkzaam is binnen de sociale economie en die niet in staat is of wil zijn om door te stromen, of die de overstap naar de reguliere economie niet goed doorstond en zodoende is teruggestroomd. Deze groep zit met hardnekkige problematieken en vraagt veel aandacht met name van arbeidszorg, wat de nodige druk legt op de beschikbare budgetten. Ook wat betreft instroom, spreekt de sociale economie inmiddels 'zwakkere' groepen aan en dit stelt een uitdaging m.b.t het vinden van toegankelijke en gepaste opdrachten.

De druk op doorstroom heeft een aantal nieuwe samenwerkingen in gang gezet waarbinnen men over organisaties en de treden van de participatieladder heen kijkt hoe men mensen beter een plek kan geven binnen de sociale economie. De regelluwte die de overheid de actoren eind 2020 bood, heeft hier een belangrijke rol gespeeld. Het identificeren van een aantal juridische en andere knelpunten leidde ertoe dat mensen een gepaste plek kunnen vinden en dat de schotten tussen de werkvormen meer vervagen. Een verhoogde flexibiliteit laat langzaam maar zeker ook toe op meer georganiseerde wijze een trede af te dalen op de ladder waar nodig.

De beleidsmatige transformaties van 2019 en een afnemende financiering van de afgelopen jaren op Vlaams niveau hebben weerslag op de lokale diensteneconomie. De toekomst oogt daarom onzeker. Dit komt mede doordat steeds meer sprake is van één en hetzelfde economisch weefsel.

Maatwerkbedrijven hebben door de aantrekkende economie hun investeringen zien renderen en daar heeft ook het flankerend beleid, met name wat betreft technologisering, een handje geholpen. Zodoende zijn die actoren in 2025 minder afhankelijk van subsidies. Maatwerkbedrijven experimenteren ook op zeer kleine schaal met privé-investeringen. Dit komt mede door de toenemende interesse van banken in het aanbieden van maatschappelijke verantwoorde producten.

Toekomstscenario anno 2030

De 'sociale' economie anno 2030 in de regio Midden-West-Vlaanderen drijft samenwerking door en gaat vanuit de vroegere enclavewerking op in een meer inclusief 'regulier' economisch weefsel door haar expertise uit te spelen en technologie te omarmen

De Midden-West-Vlaamse sociale economie van 2030 wordt gekenmerkt door een grote verwevenheid tussen reguliere en sociale economie, alsook een sterke technologisering. Er is sprake van brede partnerschappen en samenwerking.

De regio kampt sterk met vergrijzing, bijna een derde van de bevolking is ouder dan 60 jaar. Reguliere bedrijven zijn daarom vragende partij voor (sterkere) arbeidskrachten uit de sociale economie. Sociale economie-actoren worden gezien als een voorbeeld voor vergrijzende bedrijven waar het gaat om de begeleiding en het inzetten van technologie om de beperkingen van oudere medewerkers op te vangen.

Hoogtechnologische ontwikkelingen die in de hele wereld hun effect kennen en de stimulering van technologisering door de overheid hebben ook hun weerslag in de sociale economie gehad, maar zijn inmiddels een voldongen feit. De technologisering van de afgelopen 5-10 jaar maakt dat het merendeel van de maakbedrijven inmiddels complementaire technologie ter beschikking heeft. Machines en robots worden ingezet om routinetaken op te nemen of de (lichamelijke) beperkingen van de doelgroep-medewerkers op te vangen. Ondanks een toename in technische opleidingen van doelgroep-medewerkers, kampt men zodoende met een schaarste van mensen met transversale sociaal-technische vaardigheden. Zo moet de sociale economie ten rade gaan bij hooggeschoolden en daalt hun traditionele, laaggeschoolde doelgroep dientengevolge. Deze toename van 'valide' medewerkers binnen de sociale economie wordt gesteund vanuit het beleid.

Binnen arbeidszorg en LDE heeft de stuwende kracht van de technologisering minder effect, al ziet men wel een stijging van het aantal orders dat betrekking heeft op digitalisering. Binnen de arbeidszorg speelt men de kennis die werd opgedaan m.b.t welzijn ten volle uit. Inmiddels lopen er enkele (proef)projecten die welzijnsexpertise aanbieden aan Vlaamse organisaties en bedrijven om zo de druk te verlichten op het vinden van gepaste opdrachten voor de 'restgroep' waar zij vooral mee werken.

Het onderscheid tussen het 'regulier' economisch stelsel en de 'sociale' economie is sterk vervaagd door de professionalisering van de 'sociale' economie en verhoogde belangstelling voor strategisch maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) de afgelopen jaren. De problematiek rond 'valse concurrentie' lijkt ook steeds minder een probleem te vormen voor sociale partners die een duidelijke meerwaarde erkennen. Een doorgedreven wisselwerking tussen de reguliere en sociale economie is iets waar het beleid de laatste 5-10 jaar sterk op heeft ingezet, met name met als doel om een zgn. gelijk speelveld ('level playing field') te creëren tussen werknemers. Deze steun vanuit het Departement Werk en Sociale Economie volgde voornamelijk na de publicatie van de studie op Vlaams niveau naar de verankeringswaarde van maatwerkbedrijven. De fusies binnen de sociale economie, onder meer naar aanleiding van het krimpen van het collectief maatwerk, hebben het landschap enigszins vereenvoudigd.

De nadruk op doorstroom en professionalisering heeft echter ook geleid tot een afname van het aantal arbeidszorginitiatieven, die ondanks slimme partnerschappen niet allemaal de veranderende context het hoofd hebben kunnen bieden. De beperkte financiering van LDE betekent ook dat deze initiatieven gestaag aan het verdwijnen zijn ondanks de pogingen van de sociale economie het beleid hierin te laten bewegen.

Enclavewerking gedijt, met name die enclaves waar men producten en processen 'op maat' aanbiedt. Inmiddels is ook het individueel maatwerk, met rugzak-financiering en andere omkadering, van de grond. De toenemende focus op inclusie en MVO heeft ervoor gezorgd dat er inmiddels duidelijke tractie is voor dit soort maatwerk.

De meer doorgedreven samenwerking die begin 2020 is begonnen tussen verschillende sociale economie-actoren werpt zijn vruchten af. Om conjuncturele en seizoensgebonden gevoeligheden op te vangen en internationale concurrentie de baas te kunnen, zijn een aantal spelers aan het experimenteren met een structurele samenwerking, zowel naar lokale inbedding als andere sectoren toe. Hier wordt enerzijds mensen tewerkstelling aangeboden binnen het samenwerkingsverband, en anderzijds samen opdrachten geworven. Dergelijke samenwerking laat ook opnieuw een flexibeler stromen van doelgroep-medewerkers toe.

5. ONDERZOEKSTRAJECT

5.1 Inleiding

Op 25 januari 2019 organiseerden we een rondetafel met de leden van de Werkgroep Sociale Economie, de sociale partners en vertegenwoordigers van sociale economiebedrijven, de provincie West-Vlaanderen en lokale besturen. Tijdens dit overleg bespraken we voorgaande toekomstscenario's en verzamelden we de bouwstenen ter formulering van een toekomstvisie voor de sociale economie in de regio Midden-West-Vlaanderen. Vervolgens werd gedurende een gestructureerde brainstorm nagedacht over de concrete aanbevelingen op de middenlange termijn (2025) voor sociale economie-actoren en beleidsmakers om die visie ook concreet te verwezenlijken.

5.2 Toekomstvisie voor de sociale economie anno 2030

De voornaamste bouwstenen die werden aangeleverd tijdens de rondetafel op 25 januari ter formulering van de toekomstvisie anno 2030 voor de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen waren de volgende:

- Een sociale economie die **grensoverschrijdende samenwerking en communicatie** prioritair acht
- Een sociale economie die **grote bekendheid** geniet en sterk is **verweven met de 'reguliere' economie**
- Een sociale economie die gekend is voor verregaande **expertise inzake welzijn en 'werkbaar' werk**
- Een sociale economie die de **lokale economie** ondersteunt en economische activiteiten lokaal verankert
- Een **dynamische sociale economie** die economische en maatschappelijke trends opvolgt
- Een sociale economie die **inclusief** is en waar op de werkvloer plaats voor iedereen is
- Een sociale economie waarbinnen men streeft naar het meest haalbare voor **ieder individu met zijn of haar talenten** en dit op een duurzame wijze
- Een sociale economie die het **'nieuwe normaal'** is. Geen onderscheid meer tussen 'regulier' en 'sociaal' en ook geen dualiteit meer in het beleid

De uiteindelijke toekomstvisie kreeg vorm op basis van deze bouwstenen en werd gevalideerd door de Werkgroep Sociale Economie tijdens het laatste overleg op 20 maart 2019:

"Wij geloven in en bouwen mee aan één dynamische en lokaal verankerde economie die, gedreven door ondernemingszin en innovatie, zowel maatschappelijke als economische meerwaarde genereert voor de regio Midden-West-Vlaanderen en daarbuiten.

Wij stellen het individu centraal en valoriseren de talenten van iedereen. We ontwikkelen en dragen hiertoe een bijzondere expertise uit in 'werkbaar werk', inclusie en welzijn op het werk.

Wij werken samen en bundelen onze krachten over de grenzen van alle sectoren heen."

5.3 Concrete aanbevelingen anno 2025 ter verwezenlijking van de toekomstvisie 2030

Tijdens de gestructureerde brainstorm die plaatsvond op 25 januari stonden vooral twee hoofdvragen centraal, namelijk:

Welke acties kunnen beleidsmakers nemen die de ontwikkeling van de sociale economie op middellange termijn in MWVL ten goede komt?

Welke acties kunnen sociale economie-actoren nemen die de ontwikkeling van de sociale economie op middellange termijn in MWVL ten goede komt?

De verschillende suggesties inzake aanbevelingen van de deelnemers werden onmiddellijk gekwalificeerd op de zogenaamde 'aantrekkelijkheidsmatrix' met twee dimensies: impact en haalbaarheid.

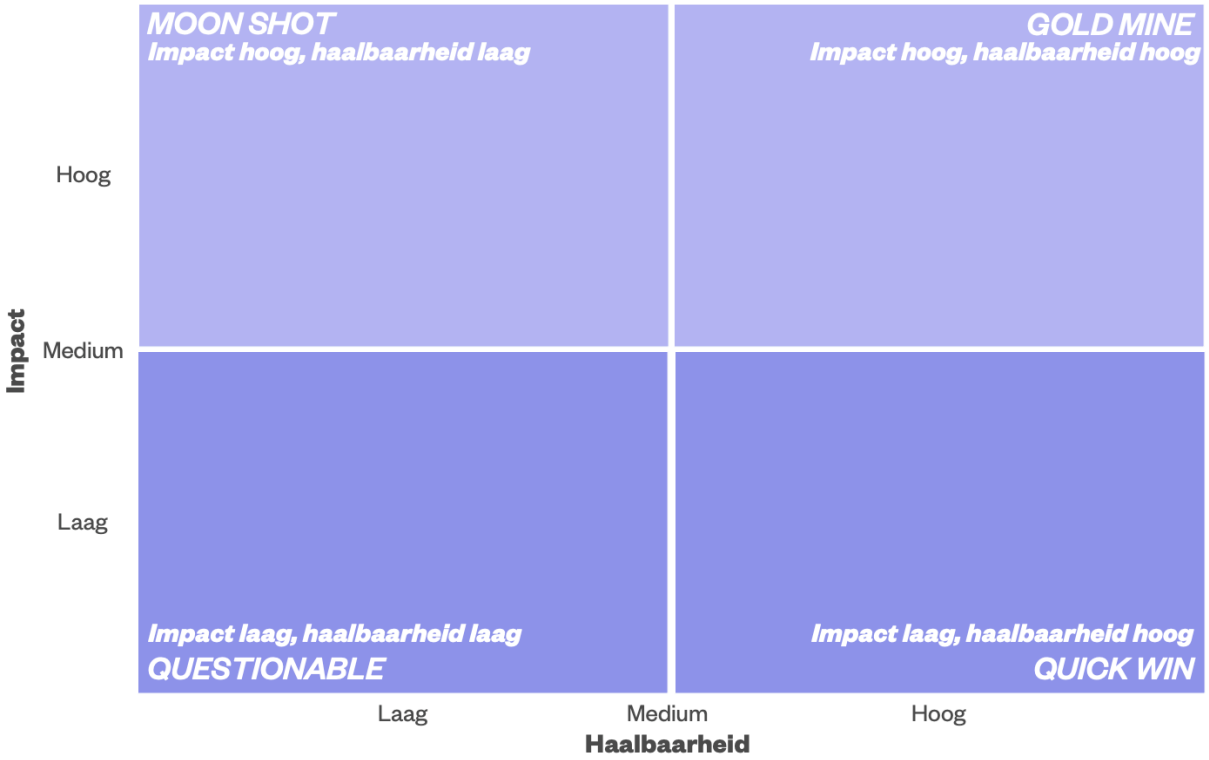

Figuur 4: De aantrekkelijkheidsmatrix

Een doorvertaling van de output van de gestructureerde brainstorm gaf aanleiding tot vier grote clusters of 'werven' waarin de aanbevelingen gericht aan de sociale economie-actoren en beleidsmakers ondergebracht kunnen worden:

1. **Maatschappelijk ondernemen en innoveren binnen een ondersteunend kader:** Initiatieven om innovatief en met ondernemingszin daadkrachtig in te blijven spelen op toekomstige uitdagingen binnen een ondersteunend beleidskader dat ademruimte biedt voor experiment

2. **Communiceren, responsabiliseren en vermarkten:** Initiatieven om de sociale economie en haar meerwaarde kenbaar te maken en een potentiële klant of medewerker te overtuigen van haar sterktes op een kernachtige en heldere manier
3. **Samenwerken en kennis delen:** Initiatieven om binnen en tussen sectoren en overheden samenwerking waar te maken die het genereren van maatschappelijke en economische meerwaarde ten goede komt
4. **Verfijnen van en vernieuwen in financiering:** Initiatieven om de financieringsnood van de sociale economie passend in te vullen en nieuwe vormen van financiering toe te laten en te evalueren

Strategische werf #1: Maatschappelijk ondernemen en innoveren binnen een ondersteunend kader

Sociale economie-actoren

Zelfkennis is het begin van alle wijsheid

We werken toe naar …

- … duidelijkheid op **organisatieniveau** over de **invulling van de bestaansreden van de sociale economie** die het **individu centraal** stelt en ieders talenten valoriseert …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het organiseren van een **reflectie-oefening** intern bij sociale economie-actoren (cf. *Reinventing De Lochting*)
- … het opstellen van een **draaiboek** voor een reflectie-oefening ter ondersteuning

Sociale economie vertrekt van de noden van haar klanten

We werken toe naar …

- … een sociale economie die wordt gevraagd omwille van een aanbod dat eerlijk inspeelt op de **specifieke behoeften van reguliere actoren en lokale besturen** …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het organiseren van een **samenkomst met reguliere actoren** ter aanduiding en bespreking van de concrete vraag die de sociale economie kan invullen
- … het opzetten van **multi-actor initiatieven** na een **marktanalyse** over de bijdrage van de sociale economie aan **oplossingen** voor **maatschappelijke problemen van lokale besturen**, vooral in stedelijk context (Tielt, Roeselare, …)
- … het opstellen van een **vragenlijst** die peilt naar **opportuniteiten** (voor zowel grote als kleine actoren) **t.a.v. KMO's en starters**

Stilstaan is achteruitgaan

We werken toe naar …

- … een sociale economie die durft **innoveren** en **niet stilstaat** in tijden van verander-/uitdaging …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opzetten van **pilootprojecten** met **nieuwe doelgroepen** (vb. langdurig zieken, migranten, ex-gedetineerden) en verhoogde tewerkstelling van **reguliere werkkrachten**
- … het omarmen van **technologie** om werk 'werkbaar' te houden (cf. vergrijzing & doorstroom) en het ontwikkelen van een **adviesverlening** of **specifieke trajecten** voor reguliere actoren met een vergrijzende werknemerspopulatie

Beleidsmakers

Een duwtje in de rug

We werken toe naar …

- … meer **ondersteuning** vanuit het beleid voor de sociale economie omwille van de **oplossingen** die het biedt aan overheden voor **maatschappelijke uitdagingen** …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opnemen van MVO-/SE-criteria in **overheidsopdrachten**, vooral op **lokaal niveau**
- … het toekennen van **gunningsvoordeel** door **lokale besturen** aan actoren die in de regio samenwerking tussen reguliere & sociale economie-actoren waarmaken

Ruim baan aan de sociale economie

We werken toe naar …

- … een beleid dat de **dagelijkse werking binnen de sociale economie** kracht bijzet en niet belemmert …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opzetten van een **structurele dialoog** tussen de **Vlaamse overheid** en de sociale economie ter bespreking van het **contingent** en de richtdoelen inzake **doorstroom**
- … het vormen van een **werkgroep** in samenwerking met **VDAB / OCMW / …** om:
  - Concrete ontwikkelingen te formuleren voor de meest efficiënte **toeleiding** die bovendien het beste aansluit bij de **capaciteiten** van de werkzoekenden
  - Experimenteren met **werk** met behoud (van een deel) van het **vervangingsinkomen**

We werken toe naar …

- … een beleid en budget dat **ruimte voor proeftuinen** biedt om vanuit de praktijk te experimenteren rond waardevolle organisatiestructuren en werkwijze …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het aanbieden van een **lokaal platform** vanuit **DVV Midwest** voor sociale economie-actoren om doordacht te **experimenteren met partnerschappen** en het delen van **geleerde lessen** m.b.t. **uitdagingen** als vergrijzing, het vinden van nieuwe doelgroepen, etc.

Strategische werf #2: Communiceren, responsabiliseren en vermarkten

Sociale economie-actoren

Actoren laten zich horen en zien

We werken toe naar …

- … sociale economie-actoren die **aanwezig** zijn en zich **op de voorgrond** begeven …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het **deelnemen** aan en steeds zo talrijk mogelijk **vertegenwoordigen** van de sociale economie op evenementen en samenkomsten georganiseerd door Voka, UNIZO, etc.
- … het organiseren van **evenementen, werkplekbezoeken, roadshows, etc.** om te duiden waar de sociale economie voor staat

Sociale economie met een verhaal

We werken toe naar …

- … een sociale economie die bekend is omwille van een **professionele marketingstrategie** rond een duidelijke boodschap die overtuigend gebracht wordt …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het ontwikkelen van een **heldere *storytelling*** rond het unieke karakter van de sociale economie, en haar maatschappelijke én economische meerwaarde op individueel en collectief niveau
- … het opzetten van **communicatie over de succesverhalen binnen de regio** in samenwerking met DVV Midwest en POM WVL

Overtuigen van potentiële klant en medewerker

We werken toe naar …

- … een sociale economie die professioneel inzet op **prospectie** naar **klanten en medewerkers** zoals dit ook in het regulier stelsel wordt gedaan …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … **trainen van een eigen of gedeelde *salesforce*** om met goede kennis over de behoeften en wensen van de potentiële klant de baan op te gaan
- … het **samen of individueel (pro)actief opzoeken van potentiële medewerkers** via de juiste kanalen

Beleidsmakers

Overheden zijn mee

We werken toe naar …

- … lokale en bovenlokale **ambtenaren** die (het belang van) **de sociale economie, haar meerwaarde en uniek karakter** (i.e. het individu centraal stellen en ieders talenten valoriseren) kennen …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het uitvoeren van een **verankeringsstudie** op **Vlaams, federaal en Europees niveau** die de bekendheid van de sociale economie ten goede komt
- … het organiseren van **workshops en lezingen** m.b.t. MVO en sociale economie voor **(boven)lokale ambtenaren**, inclusief **werkplekbezoeken** bij sociale economie-actoren

De boodschap luider laten klinken

We werken toe naar …

- … overheden die de **boodschap van de sociale economie** kracht bijzetten en zo de invloed ervan aanzienlijk verhogen …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het regelmatig aanbieden van een **forum aan sociale economie-actoren** op evenementen, conferenties en via andere kanalen op **zowel lokaal, als regionaal niveau**
- … het communiceren door de **Vlaamse overheid** van de mogelijkheid tot tewerkstelling bij **kansengroepen** (cf. Uitbreiding campagne 'Ik ben een maatwerker')

Wie niet horen wil..

We werken toe naar …

- … een **overheid die responsabiliseert** en organisaties die een inclusieve arbeidsmarkt in de weg staan hierop wijst …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het **faciliteren van structureel overleg** tussen sociale economie-actoren, reguliere actoren en sociale partners door **lokale besturen** om binnen **concrete (piloot)projecten** aan hetzelfde zeil te kunnen trekken

Strategische werf #3: Samenwerken en kennis delen

Sociale economie-actoren

Samen staan we sterk

We werken toe naar …

- … samenwerking binnen de sociale economie **over de treden van de participatieladder heen** waaruit onder meer betere ondersteuning en schaalvoordeel voortkomt …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opzetten van samenwerking om **door- en terugstroom beter te begeleiden** door middel van stageplaatsen / groeitrajecten, … (vb. tijdelijke werkvloeren of verkort activeringstraject onder arbeidszorgstatuut)
- … het bewerkstelligen van **sectorspecifieke samenwerking** van onderuit (*bottom up*) om onder meer schaalvoordeel uit te spelen

Sociale economie als (lokale) partner

We werken toe naar …

- … grensoverschrijdende **samenwerking met economische, sociale en bestuurlijke partners** om samen maximale meerwaarde te genereren …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het aangaan van de **dialoog met lokale reguliere actoren, onderwijs- en zorginstellingen (incl. geneesheren, mutualiteiten)** op georganiseerde wijze (recurrent overleg, materiële partnerschappen, …) om de cluster te versterken
- … het organiseren van **structurele samenwerking met lokale besturen** om uitdagingen langs beide kanten te kunnen signaleren

Kennis delen is een kracht

We werken toe naar …

- … een sociale economie die steunt op **expertise** en **kennisdeling** aanmoedigt om te groeien …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opstarten van ***peer-to-peer netwerk* of leermomenten** binnen de sociale economie rond 'werkbaar werk' (De Lochting), technologie als troef (Mariasteen), etc.

Beleidsmakers

Baat bij een hechte sociale economie

We werken toe naar …

- … doorgedreven **samenwerking tussen sociale economie-actoren** waarbij in de eerste plaats de **lokale besturen (nog meer)** een regierol opnemen …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opnemen van een samenwerkingscomponent als voorwaarde of doelstelling in **overheidsopdrachten**, in de eerste plaats op **lokaal niveau**

- … het uitbreiden van het **DVV Midwest overleg** met reguliere actoren op regelmatige basis om tot meer begrip en (dus) samenwerking te komen
- … het benoemen van een **regisseur & schepen** verantwoordelijk voor **één lokale economie**

Samen tegen verkokering

We werken toe naar …

- … doorgedreven **verticale en horizontale samenwerking tussen overheden** om verkokering tegen te gaan …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het aanbieden van een **platform** voor beleidsmakers van verschillende niveaus dat het mogelijk maakt de opportuniteiten rond samenwerking concreet te formuleren
- … het formuleren van **cross- departementale prioriteiten** rond (sociale) economie op **Vlaams niveau**

Beleid vanuit realiteit

We werken toe naar …

- … **beleid dat meer vorm krijgt vanuit de realiteit** door een structurele dialoog tussen beleidsmakers en actoren uit het veld …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opzetten van **terugkoppelgelegenheden** voor bovenlokale **overheden** om regelgeving en beleid (bij) te kunnen sturen op basis van de ervaringen van **lokale besturen die een signaalfunctie opnemen**

Strategische werf #4: Verfijnen van en vernieuwen in financiering

Sociale economie-actoren

Sociale economie op eigen benen

We werken toe naar …

- … sociale economie-actoren die een **duurzaam en financieel (quasi-)zelfstandig bestaan** kennen …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het ontwikkelen van een **duurzaam financieel model** als onderneming dat terecht ondersteund wordt met, maar niet afhankelijk is van publieke middelen. Volgende factoren worden hierbij in rekening genomen *(niet exhaustief):*
  - Huidige marktgrootte en verwachte marktgroei
  - Economische levensvatbaarheid aanbod (marges, klantretentie, …)
  - Ontwikkelingstijd

    - Concurrentiedruk
    - Schaal van werking & partners
    - Verhouding doelgroep-medewerkers en reguliere arbeidskrachten
    - …
- … het uitvoeren van een **interne evaluatie** van de eigen werking ter identificatie een **inefficiënte allocatie van middelen**

Subsidiëren én investeren

We werken toe naar …

- … sociale economie-actoren die **experimenteren met innovatieve financiële instrumenten** (vb. sociale impact obligaties) **en privaat kapitaal vinden** (cf. *impact investing*) omdat het economisch en maatschappelijk potentieel gematerialiseerd wordt …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het berekenen van de **(S)ROI** voor de sociale economie in MWVL met POM WVL
- … het opzetten van **overleg met overheden en investeerders** na uitvoering van een **(S)ROI-analyse** die het economisch en maatschappelijk potentieel hardmaakt

Beleidsmakers

Financiering op maat

We werken toe naar …

- … publieke middelen die tegemoetkomen aan de **werkelijke noden van sociale economie-actoren** …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het verfijnen van de **budgetten** per regio op **Vlaams niveau** i.f.v. weefsel/activiteiten
- … het helpen ontwikkelen van een inclusiever regulier stelsel met de juiste **financiële tegemoetkomingen die renderen op langere termijn**, vb. gunningsvoordeel bij overheidsopdrachten, subsidiëring enclavewerking, etc.

Middelen ter ondersteuning van een visie

We werken toe naar …

- … **publieke financiering die ten dienste staat van een visie** gedragen door beleidsmakers en actoren uit het veld …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het opstarten van een **representatieve werkgroep** op **regionaal niveau** voor een analyse van de **negatieve financiële prikkels en/of toekomstige financiële noden (per actor)**, vb. financiering werk vs. welzijn sociale economie. Het blijkt dat vooral

binnen **arbeidszorg** men niet financieel geïncentiveerd wordt om de stap naar werk te zetten

Financiering heruitvinden

We werken toe naar …

- … een **gedifferentieerd en innovatief aanbod van financiële instrumenten en systemen** dat vorm krijgt door toedoen van **regionale overheden** …

… door middel van *(niet exhaustief)* …

- … het **lokaal** opzetten van **pilootprojecten** ter evaluatie van alternatieve financiële instrumenten, vb. Sociale Impact Obligaties met centrumsteden en sociale economie-actoren
- … het aanmoedigen van het investeren van **private middelen** in MVO en de sociale economie, vb. door middel van match-financiering of -garanties

5.4 Prioritering concrete aanbevelingen

De aantrekkelijkheidsmatrix laat toe de verschillende aanbevelingen te prioriteren door deze te schalen op beide dimensies, namelijk impact en haalbaarheid:

Sociale economie-actoren

Concrete aanbevelingen sociale economie-actoren anno 2025		
QUICK WINS *Impact laag, haalbaarheid hoog*	***GOLD MINES*** *Impact hoog, haalbaarheid hoog*	***MOON SHOTS*** *Impact hoog, haalbaarheid laag*
▪ **Reflectie-oefening** organiseren intern (cf. *Reinventing De Lochting*) ▪ **Evenementen, werkplekbezoeken, *roadshows*, …** organiseren om te duiden waar de SE voor staat ▪ **Structurele samenwerking organiseren met lokale besturen** om uitdagingen langs beide kanten te signaleren ▪ **Overleg** opzetten na **marktanalyse** over bijdrage SE aan **oplossingen voor maatschappelijke problemen lokale besturen**, vooral in steden ▪ ***Peer-to-peer* netwerk of leermomenten** ▪ **Vragenlijst** opstellen die peilt naar **opportuniteiten t.a.v. KMO's en starters** ▪ **Samenkomst met reguliere actoren** organiseren ter aanduiding van concrete opportuniteiten ▪ **Medewerkers (pro)actief opzoeken** ▪ …	▪ **Pilootprojecten** opzetten met **nieuwe doelgroepen** en verhoogde tewerkstelling **reguliere werkkrachten** ▪ Samenwerking opzetten om **door- en terugstroom beter te begeleiden** door middel van stageplaatsen / groeitrajecten, … ▪ **Sectorspecifieke samenwerking van onderuit** (*bottom up*) bewerkstelligen om onder meer schaalvoordeel uit te spelen ▪ **Heldere *storytelling*** ontwikkelen rond het aanbod, het unieke karakter van de SE, en de maatschappelijke én economische meerwaarde die gerealiseerd wordt ▪ **Overleg met overheden en investeerders** opzetten na **(S)ROI-analyse** die het economisch en maatschappelijk potentieel hardmaakt ▪ **(S)ROI voor de SE** in MWVL berekenen met POM WVL ▪ …	▪ **Dialoog aangaan met lokale reguliere actoren, onderwijs- en zorginstellingen** (incl. geneesheren, mutualiteiten) op georganiseerde wijze (recurrent overleg, materiële partnerschappen, …) om de **cluster** te versterken ▪ **Eigen of gedeelde *salesforce*** trainen om met goede kennis over de behoeften en wensen van de potentiële klant de baan op te gaan ▪ **Duurzaam financieel model** ontwikkelen als onderneming dat terecht ondersteund wordt met, maar niet afhankelijk is van publieke middelen ▪ **Technologie en digitalisering omarmen** om werk 'werkbaar' te houden en ontwikkelen van overeenkomstige **adviesverlening** voor reguliere actoren met een vergrijzende werknemerspopulatie ▪ …

Beleidsmakers

Concrete aanbevelingen beleidsmakers anno 2025		
QUICK WINS *Impact laag, haalbaarheid hoog*	**GOLD MINES** *Impact hoog, haalbaarheid hoog*	**MOON SHOTS** *Impact hoog, haalbaarheid laag*
▪ **DVV Midwest overleg uitbreiden** met reguliere actoren op regelmatige basis om tot meer begrip / samenwerking te komen ▪ Interesse om **private middelen** te investeren in MVO en SE aanmoedigen ▪ **Gunningsvoordeel** door lokale besturen aan actoren die in de regio samenwerking tussen reguliere & SE-actoren bewerkstelligen en MVO waarmaken ▪ **Lokaal platform** aanbieden door **DVV Midwest** voor SE-actoren om doordacht te **experimenteren en geleerde lessen** te delen m.b.t. uitdagingen ▪ Regelmatig **forum aanbieden aan SE-actoren** op evenementen, conferenties, … op lokaal en regionaal niveau ▪ **Workshops en lezingen** m.b.t. MVO en SE organiseren voor **(boven)lokale ambtenaren**, inclusief **werkplekbezoeken** ▪ …	▪ **Cross- departementale prioriteiten** rond (sociale) economie formuleren ▪ **Terugkoppelgelegenheden** opzetten voor **overheden** om regelgeving en beleid gericht (bij) te kunnen sturen op basis van input **lokale besturen** ▪ **Platform** aanbieden voor beleidsmakers van verschillende niveaus dat het mogelijk maakt **samenwerking** te concretiseren ▪ MVO-/SE-criteria opnemen in **overheidsopdrachten**, in de eerste plaats op **lokaal niveau** ▪ **Representatieve werkgroep** opstarten op **regionaal niveau** voor analyse negatieve financiële prikkels en/of toekomstige noden ▪ **Pilootprojecten** opzetten ter evaluatie van alternatieve financiële instrumenten, vb. SIB ▪ **Regisseur & schepen** verantwoordelijk voor **één lokale economie** ▪ …	▪ Inclusiever regulier stelsel helpen ontwikkelen met de juiste **financiële tegemoetkomingen die renderen op langere termijn**, bv. gunningsvoordeel bij overheidsopdrachten, subsidiëring enclavewerking, … ▪ Pilootprojecten opzetten **lokaal** ter evaluatie **alternatieve financiële instrumenten** ▪ **Representatieve werkgroep** samenstellen om concrete ontwikkelingen te formuleren voor **meest efficiënte toeleiding** die het beste aansluit bij de capaciteiten van werkzoekende, … ▪ **Faciliteren van structureel overleg** tussen SE-actoren, reguliere actoren en sociale partners door **lokale besturen** om binnen **concrete (piloot)projecten** aan hetzelfde zeil te kunnen trekken ▪ **Budgetten** per regio **verfijnen** op **Vlaams niveau** i.f.v. weefsel/activiteiten ▪ ….

5.5 Bestaande initiatieven uit binnen- of buitenland

In het licht van voorgaande aanbevelingen, presenteren we graag nog een aantal inspirerende initiatieven uit binnen- of buitenland. Deze werden vooral uitgebreid besproken en toegelicht tijdens de kwalitatieve interviews afgenomen in het kader van het Analysetraject.

Sociale economie-actoren

België:

- HERW!N: Samen Sociaal Tewerkstellen (SST) en Koepel van milieuondernemers in de sociale economie (Komosie) bundelen de krachten. HERW!N is het nieuwe collectief voor een 100-tal sociale circulaire ondernemers
- enVie: Het enVie project maakt een samenwerking uit tussen Colruyt, McCain, Randstad en REO Veiling dat voedseloverschotten en werkloosheid als uitdaging het hoofd wil bieden met een nieuw soepmerk

Nederland:

- Caffeine Dealers: Caffeine Dealers wil mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt ondersteunen met resocialiseren en re-integreren. Het initiatief begon als een koffiebranderij binnen een centrum geestelijke gezondheidszorg. Dit uit noodzaak omwille van de beperkte middelen die voorhanden waren. Het werd tot een bijzonder aantrekkelijk product, waarbij het interessant genoeg in de eerste plaats om de tewerkstelling van mensen gaat en pas dan om de 100% fairtrade biologische kwaliteitskoffie die men

produceert. De inverviewee die het voorbeeld aanhaalde, wilde benadrukken dat sociale economie-actoren het werk rond integratie van doelgroep-medewerkers nogal eens te weinig in de verf zetten naar de buitenwereld toe

Duitsland:

- Gdw süd en het CAP-model: Gdw is gevestigd te Stuttgart en maakt een coöperatieve vereniging uit van erkende instellingen voor gehandicapten met 26.000 medewerkers op een 180-tal werkplaatsen. Het doel dat de vereniging voor ogen houdt, is het langdurig en toekomstgericht creëren en behouden van werk voor mensen met een handicap. Hierbij hoort ook het gespecialiseerd opleiden van omkaderingspersoneel. Het CAP-model dat gehanteerd wordt, laat schaalvergroting toe wat betekent dat lage prijzen en ook rendabiliteit in niet-stedelijke context mogelijk worden

Verenigde Staten:

- Greyston Bakery en het 'open hiring'-systeem[22]: Greyston Bakery is een sociale onderneming die in 1982 werd opgericht in Yonkers, New York, destijds een buurt met veel daklozen. Het wil graag de filosofie rond 'open hiring' omarmen en promoten wat wil zeggen dat Greyston Bakery de uitdaging aangaat iedereen een gelijke kans op eerlijk werk te geven

Financieringsinstrumenten

Social Impact Bonds (Europa, België) [23]

In meerdere landen wordt vandaag de dag al geëxperimenteerd met Sociale Impact Obligaties of Social Impact Bonds (SIB's). Dit financieringsinstrument laat toe dat sociale organisaties vanuit hun expertise innovatieve oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen kunnen aandragen. De sociale investeerder draagt hierbij het financieel risico en wordt door de overheid met rendement terugbetaald indien het project slaagt in haar opzet. Tot voor kort werd het SIB-mechanisme nog niet geïmplementeerd in Vlaanderen. VDAB en het Programma Innovatieve Overheidsopdrachten (PIO) beten in januari 2019 de spits af en gaan graag na of dit financieringsinstrument in de toekomst meer gebruikt kan worden ten bate van de arbeidsmarkt en ook bij andere overheidsinstanties. Sociaal investeringsvehikel Impact Capital investeert in BeCode, een organisatie die 270 kwetsbare jongeren gratis een opleiding tot webontwikkelaar aanbiedt. Voor elke jongere die een job vindt, betalen VDAB en PIO de kost terug, met interest

[22] Zie ook: https://maatschapwij.nu/videoportret/mike-brady-greyston-bakery/?gclid=CjwKCAjwy7vlBRACEiwAZvdx9lSSoX-tovKKjjetR0qbM_vT3mytrRZ8ltQ0exeQNFEbZ-1Ie1puTBoCMQgQAvD_BwE

[23] https://www.vdab.be/nieuws/pers/antwerpse-jongeren-leren-digitale-technieken-dankzij-social-impact-bond

6. CONCLUSIE

De aanleiding tot deze opdracht was de bezorgdheid bij de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen over de toekomst van de sociale economiebedrijven en haar doelgroep. Deze bezorgdheid kwam voornamelijk voort uit diverse overlegmomenten in 2017 met verschillende organisaties uit de regio.

Het kwalitatief en kwantitatief onderzoek dat uitgevoerd werd in een eerste fase van het traject in het najaar van 2018 bevestigde dat de sociale economie vandaag voor een aantal grote uitdagingen staat. Zo zorgen onder meer de arbeidskrapte en vergrijzing voor een terugloop van arbeidskrachten en verhoogt het de nood om nieuwe doelgroepen aan te spreken. Aanvullend wordt men door een druk op doorstroom geconfronteerd met een zogenaamde 'restgroep' die overblijft. Dergelijke tendensen vragen om een nieuw of aangepast type opdrachten, verdienmodellen en omkadering, maar ook gerichte beleidsmatige ondersteuning.

Naast enkele belangrijke uitdagingen voor de sociale economie, werd echter ook meteen duidelijk dat de drang bij de betrokken actoren om uitdagingen tot opportuniteiten om te vormen groot is. Zo ook de bereidheid tot vernieuwing.

Om de sociale economie toekomstgericht te blijven verankeren binnen het 'reguliere' economisch stelsel, werd gedurende een traject van negen maanden door de Werkgroep Sociale Economie en de sociale partners toegewerkt naar een gedragen toekomstbeeld van de sociale economie in de regio anno 2030. Deze visie en het strategisch raamwerk met concrete aanbevelingen dat daarbij ontwikkeld werd, brengt de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen samen en geeft richting aan de ambitie om één economie te realiseren, die ook sociaal is. De sociale economie als het 'nieuwe normaal'.

ANNEX

Annex 1: De voornaamste bronnen die geraadpleegd werden gedurende het Analysetraject

- Federaal Planbureau
- Statistiek Vlaanderen
- VDAB
- Studiedienst Departement Werk en Sociale Economie
- Beleidsbrief Sociale Economie 2017-2018
- Beleidsnota Sociale Economie 2014-2019
- Conceptnota Vlaamse Regering, Naar een nieuw ondersteuningskader binnen sociale economie
- Doorstroom van doelgroepwerknemers uit de sociale inschakelingseconomie, Departement Werk & Sociale Economie
- Focus op talent barometer, Kansengroepen in cijfers 2016, Departement Werk & Sociale Economie
- De Vlaamse Sociale Economie in 2016, Departement Werk & Sociale Economie
- Kansarmoedeatlas West-Vlaanderen 2017, Provincie West-Vlaanderen
- Studiedienst POM West-Vlaanderen
- Mee in het hart van de West-Vlaamse economie, POM West-Vlaanderen
- Verankeringswaarde maatwerkbedrijven, POM West-Vlaanderen
- Bouwen aan 'The NEXT Midwest', Een economische vernieuwingsvisie voor Midwest, IDEA Consult
- Samenwerkingsverband Versterkt Socio-economisch Streekbeleid Midwest

Annex 2: Een beknopte toelichting van de verschillende werkvormen binnen de sociale economie

- **Maatwerkbedrijven:** Maatwerkbedrijven zijn de voormalige beschutte en sociale werkplaatsen. Groep Maatwerk definieert maatwerkbedrijven als: *"Bedrijven die mensen tewerkstellen die niet in het 'reguliere' arbeidscircuit terecht kunnen"*. Het benadrukt dat deze bedrijven een sociaal doel nastreven met economische middelen. Maatwerkbedrijven zijn professionele bedrijven die, net als reguliere bedrijven, rendabel moeten zijn en hoogstaande producten moeten afleveren.[24]
- **Invoegbedrijven:** Invoegbedrijven worden door de Vlaamse overheid als volgt gedefinieerd: *"Ondernemingen die personen uit de kansengroepen een duurzame tewerkstelling willen bieden"*. Hierbij ligt de focus op opleiding en begeleiding in een arbeidsomgeving waarin maatschappelijk verantwoord ondernemen centraal staat. Het is belangrijk te vermelden dat de Vlaamse Regering in 2014 beslist heeft om het besluit over de erkenning en financiering van de invoegbedrijven te laten uitdoven.[25]
- **Lokale diensteneconomie (LDE):** Volgens de Koepel Lokale Diensteneconomie is het basisidee van LDE *"de uitbouw van een aanvullend dienstenaanbod vanuit de overheid dat nauw aansluit bij de maatschappelijke trends en noden waarbij tegelijk kansen op tewerkstelling worden gecreëerd voor doelgroepwerknemers"*.[26]
- **Arbeidszorg:** Arbeidszorg fungeert in zekere zin als een vangnet voor mensen die om persoons- of maatschappijgebonden redenen niet of niet meer terechtkunnen in het 'reguliere' stelsel of het beschermde tewerkstellingscircuit. Om toch de aansluiting met een werkcontext te maken, wordt deze mensen aangeboden begeleide activiteiten uit te voeren op een werkvloer binnen de sociale economie.[27]

[24] https://www.groepmaatwerk.be/maatwerkbedrijven/over-maatwerkbedrijven
[25] https://www.socialeeconomie.be/invoegbedrijven
[26] https://www.lokaledienstenecomonie.be/nl/lokale-diensteneconomie/wat-is-lokale-diensteneconomie
[27] https://www.socialeeconomie.be/arbeidszorg

Annex 3: De geïnterviewde sleutelpersonen van 14 verschillende organisaties

Nr.	Type	Organisatie	Contact
1.	Arbeidszorg	Stam vzw	Koen Demuynck
2.	Regulier stelsel	Alimento	Henk Dejonckheere, Danielle Verlaet, Lieve Ruelens
3.	Overheid	Vlaamse overheid	Dirk Vanderpoorten
4.	Social profit / kennisinstelling	Verso	Wim Van Opstal
5.	Arbeidszorg, LDE, Maatwerk	Weerwerk	Sylvie Wybo
6.	Maatwerk	De Lochting vzw	Luc Maertens
7.	Maatwerk	Mariasteen	Koen Staelens
8.	Maatwerk	Oesterbank	Luc Rosseel
9.	Regulier stelsel	Voka	Bart Vansevenant, Matthieu Marisse
10.	Regulier stelsel	Modular	Bart Maeyens
11.	Overheid	Stad Roeselare	Kris Declercq
12.	Maatwerk	Groep Maatwerk	Francis Devisch
13.	Maatwerk	SST	Eva Verraes
14.	LDE	Koepel LDE	Jan Van Passel

Annex 4: De interviewverslagen uit het Analysetraject

Zie afzonderlijke bijlage.

Annex 5: De stuwende krachten die inspelen op de sociale economie in Midden-West-Vlaanderen

Hieronder vindt u een meer uitgebreide toelichting voor iedere stuwende kracht. De figuur bij iedere stuwende krachten geeft de inschatting weer van de leden van de Werkgroep Sociale Economie van de impact van de stuwende kracht op de sociale economie in de regio en de spreiding tussen de antwoorden die gegeven werden.

Stuwende kracht 1: De sociale economie is genoodzaakt sterktes als snelheid, flexibiliteit, kwaliteit steeds meer uit te spelen binnen diverse nichesectoren in het regulier stelsel

Definitie: Er is sprake van een toenemende focus van de sociale economie op **diverse nichesectoren** vanuit een **professionele, ondernemende insteek**. Een sociale economie die zich op die manier steeds meer verankert binnen het zogenaamde 'reguliere' stelsel is **onderhevig aan conjunctuur** en de daarmee fluctuerende opdrachten. **Snelheid, flexibiliteit en kwaliteit** komen centraal te staan en worden als unique selling points (USP's) uitgespeeld.

Achtergrond SK 1 (niet-exhaustief):

- Het professioneel karakter van de maatwerkbedrijven werd meer dan bewezen in de studie van POM West-Vlaanderen
- Regio MWVL als dynamische en ondernemende regio
  - *BBP per inwoner, netto-groeiratio, aantal ondernemingen, …*
- Interviews met maatwerkbedrijven bevestigen bevinding
- Voortrekkersrol van sociale economie-actoren in de regio WVL (vs. andere provincies), aldus Dirk Vanderpoorten (WSE)
- Het beleid onderschrijft en -steunt de tendens

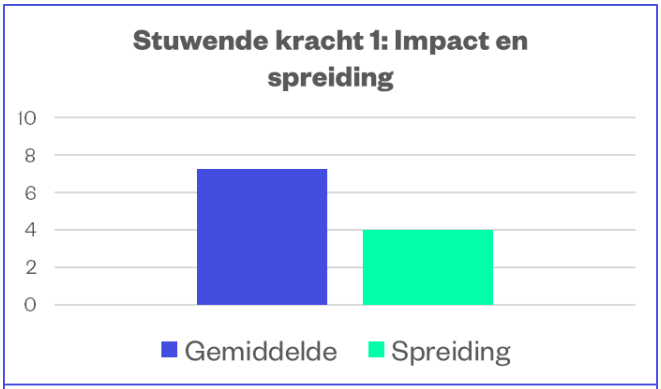

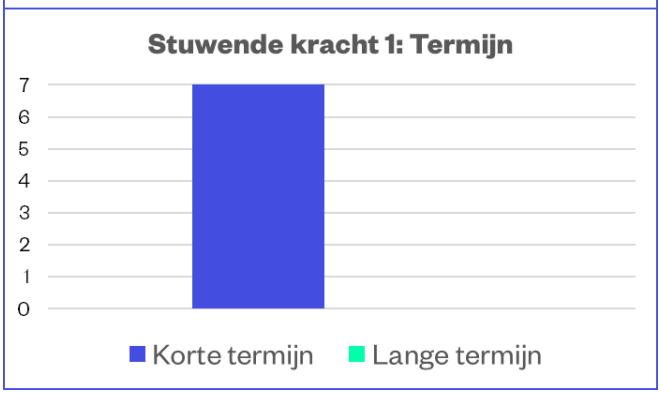

Stuwende kracht 2: Vragen over nieuwe doelgroepen en het omgaan met een 'restgroep' die bijzondere noden kent, werpen zich op in de sociale economie

Definitie: Onder meer de arbeidskrapte, de vergrijzing en het huidige overheidsbeleid zorgen voor een **terugloop van arbeidskrachten** binnen de sociale economie en verhogen de nood om **nieuwe doelgroepen** aan te spreken. Naast nieuwe doelgroepen wordt men bovendien geconfronteerd met een groep die overblijft en bijzondere noden kent, de zogenaamde **'restgroep'**. Dit alles vraagt om een **nieuw of aangepast type opdrachten, verdienmodellen en omkadering**.

Achtergrond SK 2 (niet exhaustief):

- De regio MWVL en de laagste werkloosheidsgraad (4,9%) in VL (2015)
- Voor cijfers vergrijzing, zie SK 4
- Beleidsbrief ('17-'18) geeft aan dat druk op doorstroom aanhoudt
- Interviews zetten uitdaging van moeilijk toeleidbare 'restgroep' in de verf en geven aan dat vraag naar nieuwe doelgroepen speelt. Maar nog geen éénduidig antwoord
- Zie cijfers POM West-Vlaanderen (2016) "Mee in het hart van de West-Vlaamse economie"

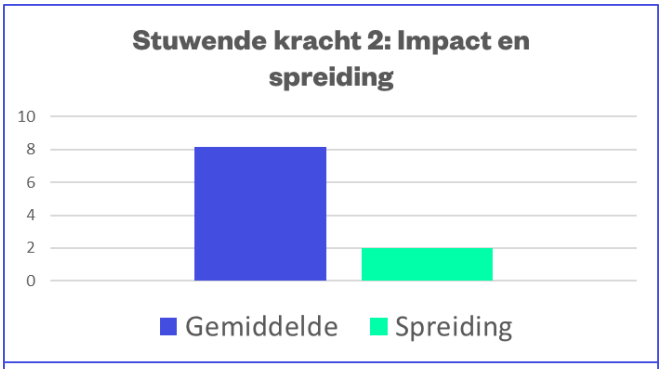

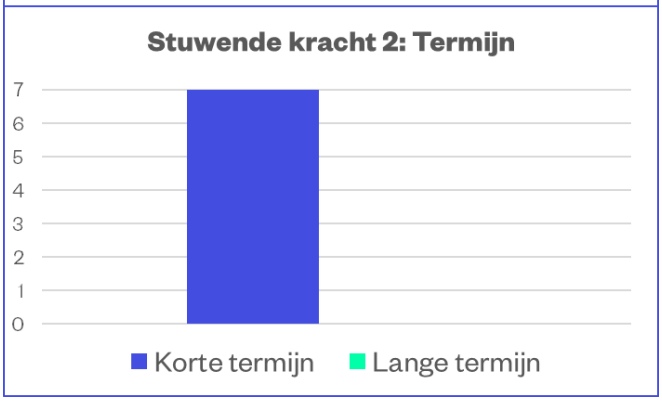

Stuwende kracht 3: Arbeidskrapte is in groeiende mate een bedreiging voor de economie en doet ook de druk op doorstroom toenemen

Definitie: De **werkloosheidsgraad** blijft dalen en de **vergrijzing** neemt toe, zowel in Vlaanderen als in de regio West-Vlaanderen. Tezelfdertijd neemt de **druk op doorstroom** ook om die reden toe; iets wat vanuit het beleid zo gestuurd wordt. Actoren binnen de reguliere en sociale economie komen **handen tekort**. Binnen de sociale economie groeit de **bezorgdheid** omtrent deze krapte erg. De druk op doorstroom leidt bovendien tot een toename van het aantal doelgroep-medewerkers die terugvallen n.a.v. **onsuccesvolle activering** op een volgende trede van de participatieladder. De arbeidskrapte binnen het regulier stelsel schept echter ook **opportuniteiten** voor de sociale economie.

Achtergrond SK 3 (niet exhaustief):

- De regio MWVL en de laagste werkloosheidsgraad (4,9%) in VL (2015)
- Beleidsbrief ('17-'18) geeft aan dat druk op doorstroom aanhoudt
- Interviews wijzen op discrepantie tussen doorstroom die verlangd wordt vanuit het beleid (10%) en doorstroom die de sociale economie vandaag kent (1-2%, waar tot 50% van terugkomt)
- Modular stelt uitdrukkelijk dat de sociale economie het tekort aan arbeidskrachten bij 'reguliere' bedrijven moeten uitspelen; dit vooraleer opdrachten uitbesteed worden aan lagelonenlanden

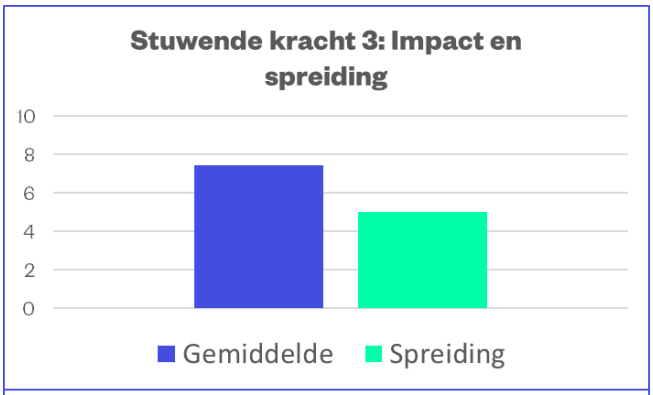

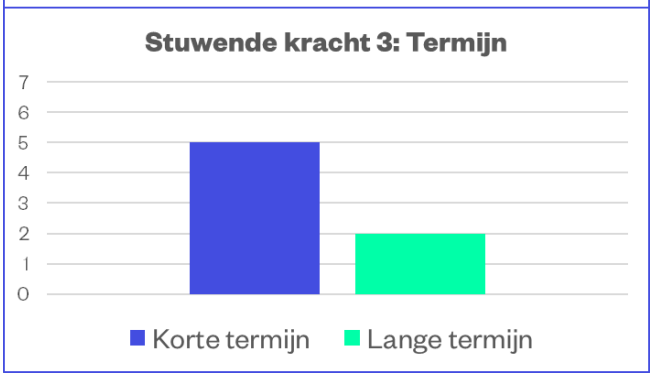

Stuwende kracht 4: De vergrijzing daagt de reguliere en sociale economie uit, maar lijkt ook vraag te creëren

Definitie: In 2017 was 26,4% van de **bevolking in MWVL ouder dan 60 jaar**. Er wordt verwacht dat dit percentage zal toenemen tot 39,7% in 2027. De **vergrijzing** speelt sterk in op de actieve bevolking in de regio en zal de uitstroom versnellen binnen het economisch stelsel. De uitdaging om vermelde **uitstroom** op te vangen, maar ook **ouderen langer aan het werk te houden** is meer actueel dan ooit.

Achtergrond SK 4 (niet exhaustief):

- Eerste generieke trend geïdentificeerd in het "Bouwen aan The NEXT Midwest" rapport
- In WVL is de doorstromingscoëfficiënt (instroom vs. uitstroom) gezakt tot 86%. Dit zal afnemen tot 70% tegen 2025 (K. Volckaert)
- Binnen de sociale economie is meer dan 1 op 3 werknemers een 50-plusser (2016). Bij de sociale werkplaatsen gaat dit om 44,9%
- Interviews benoemen vergrijzing in tijden van arbeidskrapte ook als een opportuniteit voor de sociale economie
- Een toename van het aantal ouderen op de 'reguliere' werkvloer maakt de expertise van de sociale economie des te waardevoller

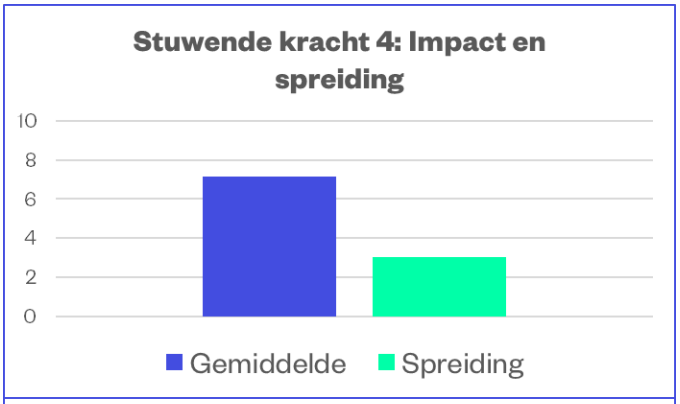

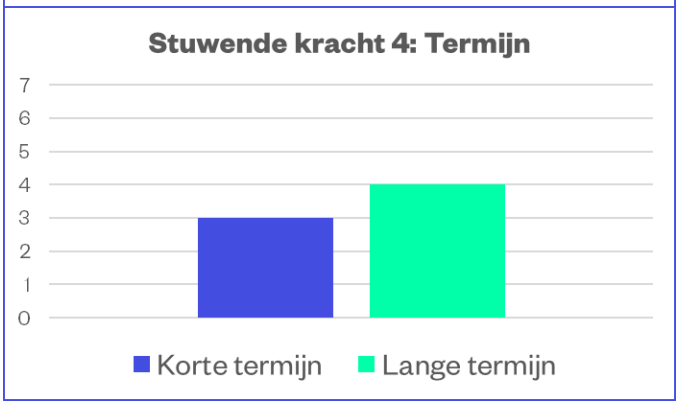

Stuwende kracht 5: Technologisering / digitalisering werken (al even) sterk in op de economie en betreffen een transformatie die actoren uiteenlopend benaderen

Definitie: Hoogtechnologische ontwikkelingen brengen (al even) fundamentele veranderingen met zich mee in de manier waarop de economie functioneert, met gevolgen voor de tewerkstelling. De **overheid stimuleert een positieve technologische evolutie**. De transformatie leidt voor sommigen mogelijks tot nieuwe opdrachten en een meer efficiënte bedrijfsvoering, maar **vervangt ook bepaalde arbeid door computers/robots of vult de arbeid anders in**. De nood voor medewerkers om technologische en digitale **vaardigheden** op te doen wordt nadrukkelijker.

Achtergrond SK 5 (niet exhaustief):

- Tweede en derde generieke trend geïdentificeerd in het "Bouwen aan The NEXT Midwest" rapport
- Interviews benoemen technologie/digitalisering ook als een tweesnijdend zwaard (uitdaging en opportuniteit). Twee belangrijke opportuniteiten die werden aangehaald:
  - Technologie gebruiken om werk toegankelijker te maken (vb. collaboratieve robots Mariasteen)
  - Inzetten op nieuw type opdrachten dat technologie/digitalisering met zich mee brengt

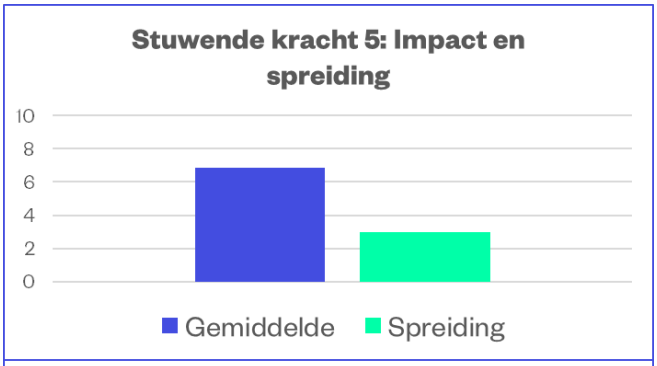

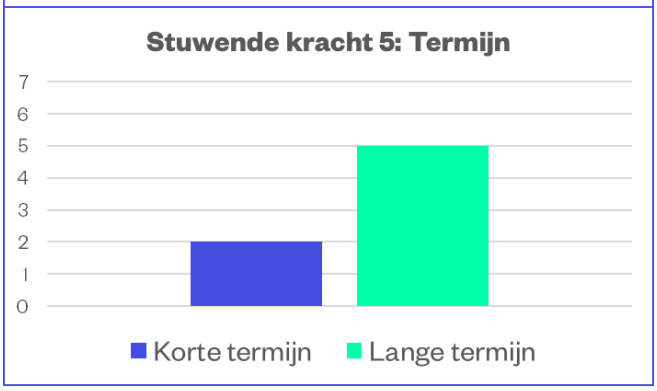

Stuwende kracht 6: Een meer bewuste consument doet de lokale economie groeien in tijden van globalisering

Definitie: Er ontwikkelt zich vandaag de dag een **kentering van bewustwording in de maatschappij** waarbinnen '**lokaal'** en **'van bij ons'** een belangrijkere plaats innemen. De **overheid** moedigt dit gewijzigde consumentengedrag aan en **bedrijven** doorheen de keten heen (B2B, B2C) die hierop inspelen, worden vaak als aantrekkelijk gepercipieerd.

Achtergrond SK 6 (niet exhaustief):

- Vandaag dringt een omslag naar een duurzame economie en samenleving zich op, ook t.a.v. bedrijven
- Vierde en vijfde generieke trend geïdentificeerd in het "Bouwen aan The NEXT Midwest" rapport
- Interviews wijzen op lokale verankering als een meerwaarde van sociale economie. Een tendens als MVO en de bewustwording rond de ecologische impact van productieketens werken in het voordeel van de sociale economie (Modular vertelt over hoe zij outsourcing naar buitenlandse partners afbouwen onder druk van de consument)

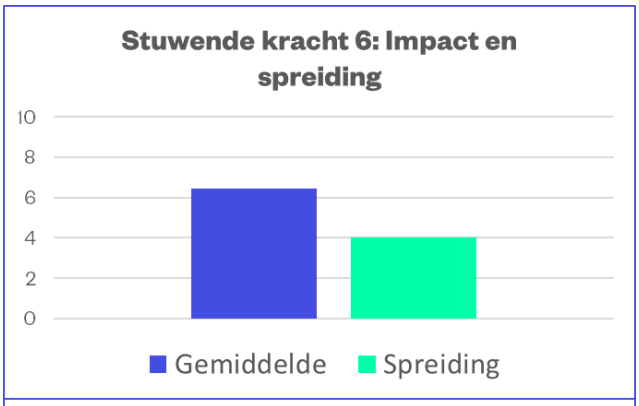

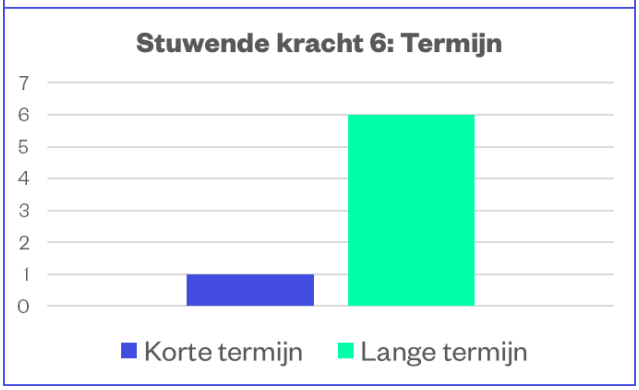

Stuwende kracht 7: Groeiende aandacht voor vragen rond arbeidsorganisatie en personeelsbeleid in tijden van arbeidskrapte en MVO

Definitie: Sociale economie-actoren worden steeds meer erkend voor hun expertise in **arbeidsorganisatie en begeleiding op de werkvloer**. De **vraag naar deze specifieke expertise** neemt alleen maar toe vanuit de reguliere economie omwille van de **arbeidskrapte** en als (nieuwe) invulling van **maatschappelijk verantwoord ondernemen** (de zgn. 'people dimension').

Achtergrond SK 7 (niet exhaustief):

- Alimento zet naast opleidingen steeds meer in op innovatieve arbeidsorganisatie (o.a. problematiek retentie). Het is mede de arbeidskrapte/vergrijzing/… en de gevolgen hiervan voor de actoren in voedingsindustrie die hen hiertoe brengt
- Onder meer de Strategische Oefening uitgevoerd voor 4Werk (Karel Volckaert) wijst op de uitgebreide expertise hieromtrent aanwezig binnen de sociale economie. Echter, hoe deze expertise concreet benoemen, vermarkten en waarborgen, blijkt niet evident

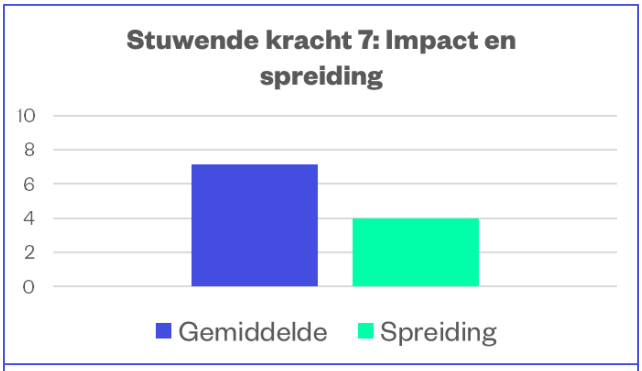

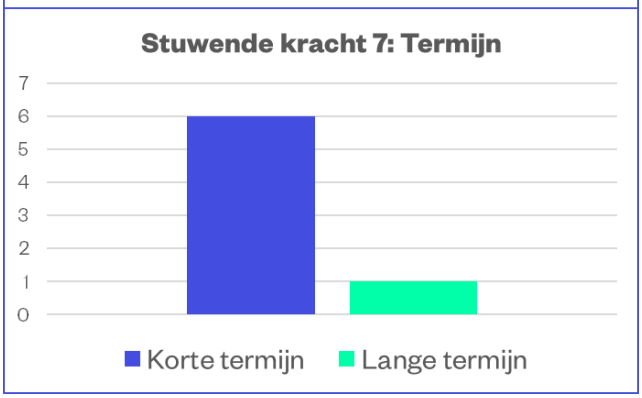

Stuwende kracht 8: De reguliere en sociale economie als één geheel

Definitie: Het **onderscheid tussen het 'regulier' economisch stelsel en de 'sociale' economie vervaagt** steeds meer in tijden van professionalisering van die laatste, sociale business innovatie en strategische MVO. Een **doorgedreven wisselwerking** tussen de reguliere en sociale economie staat vandaag op punt, maar lijkt ook onderhevig aan de koers die de overheid vaart. De **vraag naar hoe de bestaansreden van iedere actor voldoende gewaarborgd zal blijven** binnen één economisch weefsel dringt zich op.

Achtergrond SK 8 (niet exhaustief):

- Studie naar de verankeringswaarde van maatwerkbedrijven: *Van alle West-Vlaamse industriële ondernemingen (≥ 10 werknemers) is 47,8% gelinkt aan een maatwerkbedrijf (leverancier of klant)*
- In tegenstelling tot de actoren uit het veld, lijkt nog vooral de overheid vast te houden aan het onderscheid tussen de reguliere en sociale economie
- Ook cross-sectorale partnerschappen laten zien dat sprake is van één economie (EnVie, Rising Youth, …)
- Voka – KvK WVL pleit voor een schepen voor ondernemen

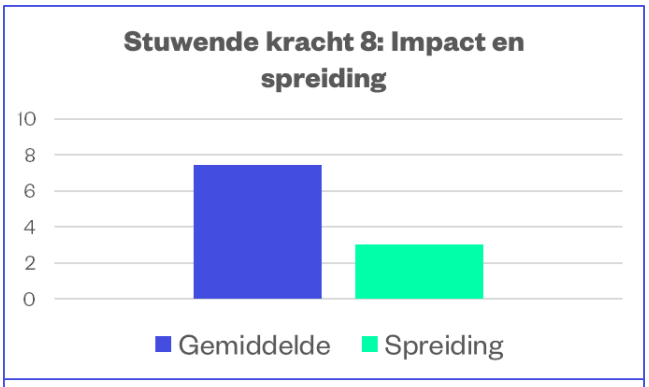

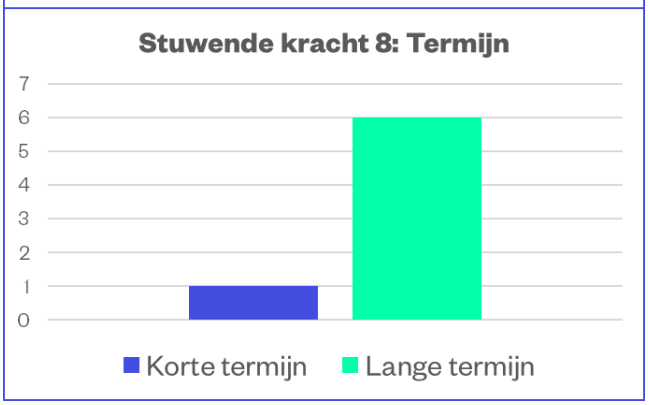

Stuwende kracht 9: Onzekerheid over financiering en de financiële druk op de sociale economie neemt toe

Definitie: De **recente beleidsmatige transformaties en fluctuerende financiering** van de sociale economie vragen om een **strategische denkoefening** bij de betrokken actoren, onder meer m.b.t doelgroep en activiteiten. Het maakt dat met name maatwerkbedrijven zoeken naar het **reduceren van afhankelijkheid van subsidies** en investeren in **innovatie** met het oog op duurzame tewerkstelling. De onzekerheid rond financiering speelt nog meer bij kleinere **arbeidszorginitiatieven en LDE**. Ten slotte werpt de vraag naar **vernieuwende financieringsmechanismen** zich op.

Achtergrond SK 9 (niet exhaustief):

- Transformaties aangestuurd door het beleid wegen al even op de werking van de sociale economie
- Interviews geven aan dat de sociale economie niet kan zonder de financiële steun van de overheid
  - De verhouding binnen maatwerk ligt rond 50/50
  - Actoren uit het veld vermelden dat wordt gewerkt naar meer financiële onafhankelijkheid
  - Innovatieve financieringsmechanismen lijken interessant, maar kennen (nog) geen concrete toepassing binnen de sociale economie
- Voornaamste bevindingen m.b.t. de bestedingen van de Vlaamse overheid aan een actief arbeidsmarktbeleid

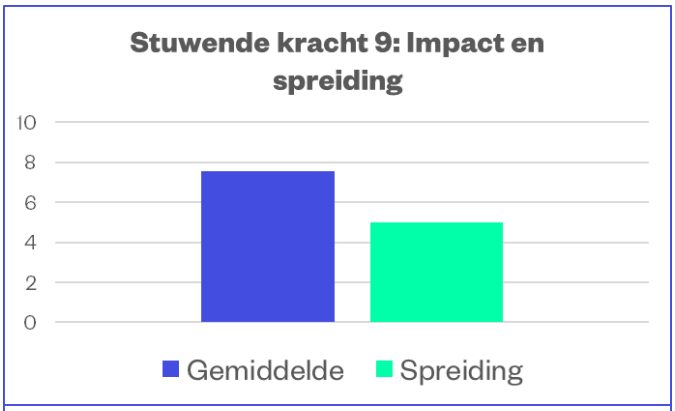

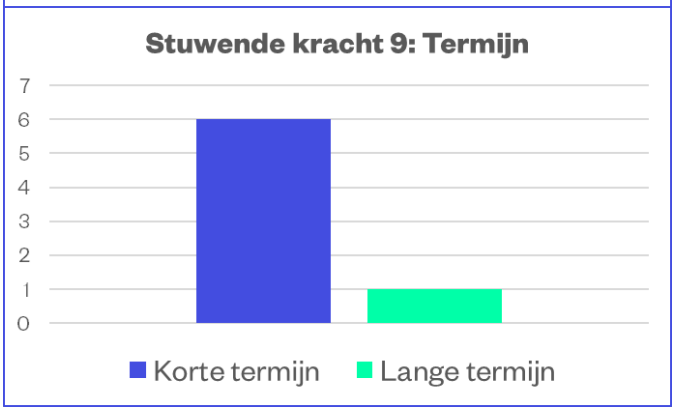

Stuwende kracht 10: Congestie en problematieken met betrekking tot mobiliteit

Definitie: **Urbanisatie** doet de **druk op steden en infrastructuur** toenemen en geeft onder meer aanleiding tot **complexe mobiliteitsvraagstukken**. Deze tendens kent mogelijks ook gevolgen voor sociale economie-actoren en -bedrijven die producten of diensten leveren in/rond die stedelijke context. Tezelfdertijd zijn **minder urbane omgevingen niet altijd goed bereikbaar** met het openbaar vervoer.

Achtergrond SK 10 (niet exhaustief):

- Interviews duiden druk op steden en infrastructuur aan als mogelijk struikelblok voor diensten als toeleverancier. Mobiliteit is verder ook uitdaging voor o.a. (individuele) tewerkstelling van doelgroep-medewerkers bij reguliere actoren
- Rapport "Bouwen aan The NEXT Midwest" stelt:
  - Bestaande infrastructuur is onvoldoende
  - Regio tussen Tielt en Roeselare slecht ontsloten door openbaar vervoer
  - Grote afhankelijkheid van autovervoer in het algemeen

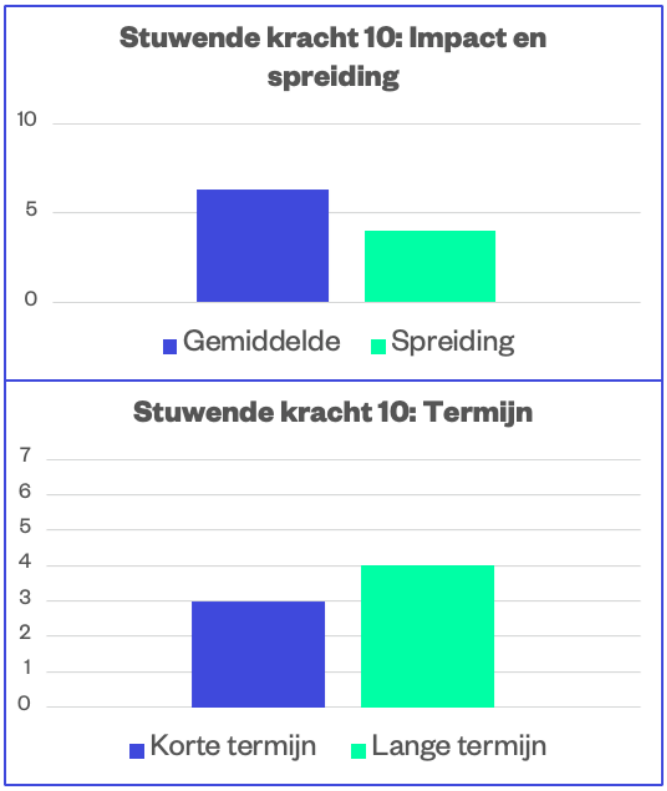

DO
GOOD,
GET
BETTER.

iPropeller